

П. КРЕЧЕТ.

ЛИЦАРІ НЕРІВНОГО БОЮ.

1 9 3 0.

**Видання Пропаґандивного Відділу
,
Української Військової Організації.**

**ЛИЦАРІ
НЕРІВНОГО БОЮ.**

Десятник Винар

I.

Людно й гамірно було на залізничім двірці у Станиславові. Куди оком кинь—людська юрба. Та все самі військові. Збіранина, яку тільки тоді й можна було побачити,—у хвилині розвалу Австрії і перших починів творення української держави.

Цілий перон, всі лавки, всі поруча обсіли бівши австрійські вояки. Вимарнілі, брудні, зарослі, перетомлені довгою дорогою, посідали де було хоч трошкя вільного місця. Чимало й попростягалось на землі, підклавши під голову клунок з убогим майном.

Саме перед годиною приїхав сюди, на рідну землю, транспорт українців з далекого сербського фронту. До останньої хвилі лежали в горах, на своїх позиціях, аж доки команда не навязала звязку з далеким запіллям і не виявилось, що фронту вже ніякого нема, що нема й Австрії, яка розлетілась, і кожний може йти, куди йому любо.

Опинились вони сьогодні на рідній землі. І тут заїхали до них полеві кухні і стали роздавати теплу страву. Коли заспокоїли перший голод, стали питати тутешніх жовнірів, що з крісами на плечах походжали по двірці:

— А що тут у вас? Ще Австрія? Чи тепер Польща?

— Та де чоловіче! У нас Україна.

— Україна...—пішов гомін серед виснаженої обдертої юрби.—То ніби, рахувати, наші...

— А війни у вас нема вже? Москаль замирився?

— Що Москаль... У Москаля тепер те саме, що й у нас. А війна є... з поляками... Під Львовом б'ються. під Перемишлем..

Заніміли від несподіванки.

— Ой, то й до дому тяжко буде дістатися...

Чимало їх було саме з за Львова, з тих околиць, де билися. Важка задума захмарила обличчя. Та думати довго не було часу. По дворці залунала команда:

— Збірка!

Не знали, це до них, чи ні.

— Ну, збірка! Ті зі Сербії! Не розумієш? Фергаттерунг!

До них значить. Посхоплювалися. Пітовхаючи один одного, стали уставлятися в лаву. Швидко без крику, без говорення. Вирізняли.

— Добре військо!—кинув сотник, що надійшов саме з молодим четарем. Задержались обидва перед лавою.

— Вітаю вас, —почав сотник.— жовніри давньої австрійської армії, а уродженці Галичини, в імени Уряду й Армії вашої власної Держави, Української Республіки!..

Жадібно ловили кожне слово, але хотіли почути одно, найважливіше для них: чи можна їм їхати далі до дому, чи є поїзди на Львів, Перемишль..

Довго говорив сотник. А з того всього одно розчовпали; війна не скінчена. Молода республіка, до якої тепер приїхали,—в небезпеці. Кличе своїх

сянів,—ніби їх, щоб допомогли їй у важкій боротьбі. Отже знов на фронт... В окопи...

Ні, ні! Ми маємо досить фронту. Чотири роки на фронті... Ми хочемо до дому! Хоч трошки відпочити...

Сотник заявляє, що нікого не силує. Хто хоче, нехай виступить. А хто ні,—нехай іде. Але пішки й без ніякої допомоги. Поїзди потрібні для війська, що йде на фронт, для воєнних транспортів...

— А хто хоче послужити власній державі,—нехай виступить...

Ніхто не виступив.

— Нема добровольців?—Сумна хмара лягла на чоло сотника.—Ну, то йдіть, йдіть до дому. Ідіть до рідних, до близьких. Бажаю вам застати їх живих та в добрім здоровлі... Але знайте, що не всі застанете свій дім. А багато з вас, хоче, чи не хоче, буде мусіло взяти кріс і здобувати свою хату від ворога... Щасливої дороги, хлопці!

II.

З тяжким серцем ішов до дому цугсфірер Михайло Винар. Останні слова того сотника у Станиславові мучили його до болю всю дорогу й підганяли стомлене тіло.

Його дім саме там, на фронті під Львовом. Уже 4 роки, від самого початку війни, не був дома. Останню вістку від мами мав ще позаторік. І сумна якась така вістка.

— Тата нема,—писала мама—я сама молюся Богу, щоб ти ще застав мене, як повернеш з тої війни...

Чим ближче був рідних сторін, то більш важке почуття лягало на душу. А йти було важко. Вже

пізна осінь. Дощ паде і сніг перепадає. Мантию
Мадяри здерли, черевки лиш зверху лунками
попривязувані, а підонев—дасть біг. Блюза подер-
та. Тільки три білі зірки на ковнірі сміються гір-
кою іронією: вертає з фронту підстаршина австрій-
ської армії...

Лише в рядигоди трапляється дещо зїсти. А теп-
лої страви й не бачить. По селах, де зайде до якої
хати, то, здебільшого, виганяють. Самі не мають
що їсти, а таких сотками водочплять, тисячамп...
Свої, мадяри, німці, москалі... Гонили з порога,
а як давали де шматок хліба, то зі страху; хто зна,
що за чоловік... підпалить, або вбє.

Два тяжні йшов до свого села. Ледви дістався,
бо село під самим фронтом; не хотіли перепустити.

Та власне села не було зовсім: ще Москалі
спалили. З під землі донеде добувався дим,—люде
грїлись по землянках. На місці, де лишив свою
хату (пізнав те місце по старій груші, що сирот-
иною сама остала)—стояли полевї кухні й варили
страву для війська. Найшов недалеко землянку.
Була порожня.

Стрінув колишніх сусідів. Усе розповіли.

Хата згорїла, як горїло ціле село. Батька
мадяри повісили. Таки на оїй груші.. А маму?..
Тут недавно поляки вдерлися. Брали корову. Та
мама не хотїла дати, кричала й рабівникамп їх
називала. Як звірі кинулись на неї. Кулаками,
кольбамп змісили, а відтак на землі розтягнули
й нагайкамп покервавили старече тіло.

— Гайдамачка! Псякреф! Ми вам покажемо
Україне!..

Не підвелась більше.

Ось дві неділі тому ховали...

Жаль стиснув горло. Це заплата... Ось що найшов по 4 роках конання в снігах, у сербських горах...

Помолився на свіжій маминій могилі, подивився на жолобину від шнура, що досі біліла на груші...

Болючий жаль, гірке почуття самотності й сирітства та бажання відплати охопило Михайла.

— Пане лейтнант! Цугсфірер Винар голосить слухняно, що повернув зі сербського фронту і зголошується до служби в українському війську.

Командант частини, що стояла в селі, глянув суворо, та вмить його лице розяснилося. Фронтівий підстаршина... Саме в пору приходять.

— Добре! Сподіюсь, що для української армії буде з вас користь. Тільки запам'ятайте, що я не лейтнант, а четар, а ви більше не австрійський цугсфірер, але український десятник.

— Цу бефель пане лейтнант!

— До сто чортів! — кинувся четар, та в тужмить розсміявся.

— Ах, та стара війна! Та нічого, згодом привикнете. Де ви служили, десятнику, яким способом опинились тут?

Розповів усе за порядком.

Захмарилось і лице четаря, що також від самого початку війни сидів в окопах. Кинув оком на колишні черевики десятника, на пошарпаний однострій.

— Це ваш такий однострій? Черевиків не маєте? Плаща не маєте?

— Не маю, пане четар.

— Шинелю дістанете російську, — прийшов саме транспорт з Великої України. Черевиків по-

кищо нема. А одностроїв теж. Але **чекайте.**: Вже буде для вас..

Ще ранком донесли четареві, що дідич у сусіднім селі переховує в себе зброю і військові австрійські однострої. Треба зробити трус.

Велів дижурному стрільцеві покликати хорунжого Каню. Цей увійшов за хвилину.

— Слухай, товаришу! Візьми зі собою десятника Винара й чотирьох стрільців та підеш на трус до дідича. На нього здавна є підозріння. Якщо найдеш зброю, арештувати. А може одностроїв, то роздай зараз стрільцям, що голі ходять. От десятникові потрібний однострій.

Пішли. Підозріння було правдиве; найшли закопаних кільканацять крісів, а між приватними річами дідича 5 нов сіньких одностроїв.

Винар зараз таки передягнувся.

Решту річей і зброю забрали. Дідича взяли також.

III.

А потім фронт. Боротьба. Раз залишили село, то відтак ізнов пішли вперед. Змагались, скільки сили ставало. Інколи їсти не було що, а часом рука серед бою трівожно шукала в набійниці, чи є там ще яке стрільно... Сум і тривога охоплювали тоді душу. То знов, іншим разом, ішли вперед, і тоді рвало всіх радісне захоплення, ясно світило сонце, чулось весну в природі, в душі.

В одну із таких соняшних, радісних хвилин у сотні відбувалась рідка подія: десятник Винар женився.

Сотня саме тоді була на хвилевім відпочинку. На фронті теж було тихо. Цілих 7 днів Винар був найщасливішою людиною у світі. Та коли тог

найменше сподівались, впав удар. Фронт проломано. Почався відступ. Думали—хвилевий: наберуть розмаху й підуть знов уперед, на Перемисьль...

Пішли—за Збруч.

У першій сутичці Михайло був ранений. Та не хотів іти до шпиталю.

— Остану на фронті. Рана раною, а тепер такий час, що не можна.

Тільки сотник, що закріпив, як важко йому доводиться, приділив його до іншої роботи. Винар дістав коня і мав порядкувати обозом. Це була величезна валка возів. Зезли, рятуючи перед ворогом, різне добро. Винар гонив безупину з одного кінця на другий, давав прикази, сварився з візниками, оберігав майна рідної армії.

Кілька днів тримався на коні. Чув іноді, що сили його опускають що мліє, та затискав тільки зуби.

— Дурниця!

Дунав, що це рана ятриться. Рана ятрилась, але одночасно розвивався тиф.

Врешті горячка перемогла. Впав із коня без пам'яті. Підняли, довели фірою до Золочева. Лишили у військовій шпиталі. Самі пішли далі.

Коли очуняв, побачив довкола себе чужі обличчя, чужі однострої, почув чужу мову. А незабаром їхав товаровим поїздом до табору полонених до Вадовищ.

IV.

Неначе сон усе те минуло. Сербський фронт, український, тиф, табор полонених... Жахливим сном видалось, коли, врешті, все перебув і знову побачив рідне пожарище. Люде стали відбудовуватись потрохи. Він сидів, покищо, в жіничного

батька й помагав йому ґаздувати. А Далі дістав службу побережника в панськiм лісі. Мав серед лісу хату, невеличку платню, жінка збирала ягоди, гриби, теж зарабляла децю. Не голодували.

Народився їм син. У лісовій тиші стали забувати минувшу хуртовину й пориви, що кидали людьми. Були молоді і здорові, будували в думках гарну, ясну будуччину.

Минув рік. І другий...

Раз досвітком виходив Михайло з хати на службу. Здеревів із дива на порозі: хата довкола була обставлена жандармами.

— Єст пташек! Добже!..—підступив один до Михайла й заки цей устиг слово промовити, закував йому руки. Тоді сміливо, юрбою. ввалилися до хати.

— Ґдзе сон убрання пана грабего?

— Що? Які убрання?

— Випераш сєн? Мув, така ці маць!—З тим словом почув Михайло один і другий удар в лице, щось мокре залило йому ніс і рот.

Стали перекидати, де що було в хаті. Витрясли все зі скрині, перекинули ліжко, заглядали в піч зривали долівку. Полізли потім на під, шукали по дворі...

Чого? Питали, де сховав убрання «пана грабего».

Нічого не нашли й не допитались, тому повели скованого та збитого Михайла до Львова.

V.

Тут пізнав я його на келії число 45 у слідчій тюрмі на вулиці Баторія.

Пригноблений, розбитий, вижидав з трівогон

розправи. Був обвинувачений за напад і грабунок у діди́ча.

Ходило про той однострі́й, що його вдягнув на себе обдертий десяти́к Вивар.

Гра́ф зробив донесення, що ніби напали на нього грабі́вники, один при́клав йому крі́са до грудей, а інші́, за той час, зрабували йому гроші й його гра́фські убрання. Його хотіли вби́ти, а дочку знасилувати. (Дивно було чому так не зробили, але гра́ф присягався, що каже правду).

Довго полі́ція шукала; врешті́ арештували Михайла. Й ще двох стрі́льців. Двох не могли знайти, а хорунжий Каня згинув на Україні. Близько рік ішло слідство. Михайла воно зовсім зломало. Не міг зрозуміти, як можна на брехню присягати.

— Що я зробив йому, що я йому винен, що він мене хоче вбити? Що йому винна моя жінка, моя дитина?..

(Жінку з дитиною викинули з хати, що ї займали в лісі, і вони вернули на батькові злидні.

Працювали ми тяжко, я й жінка,—розповідав,—і дечого вже придбали. І з одежі, і до хати, і коровчина була. Тепер усе піде. Все жінка видасть на суд, на адвокатів...

— Що вони там зроблять без мене... Погинуть з голоду в зимі.

— До зими далеко, Михайле, а ваша розправа вже завтра. Напевно вас звільнять. Таж там не жандарми будуть вас судити, а фахові судді. Таж якась справедливість на світі мусить бути. Якже можна засудити жовні́ра за ре́квізпцію військового майна з приказу своєї команди! Смі́йтесь з того Михайле! Згадаєте моє слово: завтра вечір підете до дому, до дитини, до жінки.

— Дай то Боже, дай то Боже!.. Але так мене зганьбити, злодія з мене зробити... Злодіям служити, слухати їх посьмішок..

Михайло сидів досі поміж кримінальними злочинцями. Звичайно розбійник. Міські бандити знущались над ним досхочу й послуговувались, як своїм чурою.

— Не беріть собі того до серця, Михайле! Не тільки ви, цілий наш нарід зневажений, опльований. Але все те мине! Ваш син, Михайле, як виросте, гордитись буде своїм батьком.

На згадку сина знову захмарилось марне обличчя Винара.

— Мій син... То дитина ще, чотири роки тепер має. Слухайте, воно згине з голоду, як мене засудять...

Другого дня ранком Михайла Винара повели на розправу. Я цілий день вижидав його неспокійно, хоч і був певний, що він буде звільнений.

Вже цілком посутеніло, коли почулась хода на коридорі. Забрязкотів замок, ключник впустив Михайла на келію.

Хоч темно було, всім впало у вічі його страшно змінене лице. Кожний хотів знати, як пішла розправа, але на його вид застигли слова на вустах.

А він з похиленою низько головою перейшов келію аж до свого ліжка. Сів і застиг непорушно з лицем у долонях.

Усі мовчали.

Я сів біля нього, руку поклав йому на плече.

— Михайле... Що є? Що з вами?

Його плечі здрігались, трясся, як у пропасниці.

— Три роки!—викрикнув і став ридати як мала дитина.

Це було неймовірне. Такий засуд,—засуд жов-

ніра, що ділав з приказу команди,—це глум із усякої справедливости, це не суд, але дика пімста.

— Михайле! Що ви говорите! Це неможливе, ви не зрозуміли...

— Граф присягнув... Не було реквізиції, але рабунок.—Ридання знову стиснуло йому горло, але переміг себе.

— Поляки взяли в моєї мами останню корову, маму буками забили на порозі її хати, але то була реквізиція. Лиш український жовнір—бандит, рабівник. Нехай здохне, й він і його жінка й дитина.

— Але я твердий, — говорив по хвилині. Я вже не таке перебув. Перебуду й ті три роки ганьби...

— Пане! Я тільки одного буду тепер просити в Бога: щоби за ті три роки не вмерла з голоду моя дитина. Щоб Бог дав мені ще колись разом з моїм сином піти на війну. О, я їм відплачу за свою ганьбу!.. Сину,—скажу—дивись! Це ті, що замучили твою бабу, що ганьбою вкрили твого батька, що через них ти терпів голод маленьким.. Карай їх! Відплати їм вдесятеро!

- - Так. Михайле, буде кара! Ми тверді, ми всі ту біду перебудемо. І ваш син також. Це твердого пня, козацька дитина. Прийде для нас час відплати і слави...

Заскреготів ключ у колодці,—ключник на порозі.

— Ну, прендзей, прендзей, Віняж! Зберай сен!

Згорнув свої річи в клаунок, простягнув мені руку й пішов.

За хвилину застукотіли кінські копита. Михайла Винара повезли. До Бригідок.

Козак Мамай.

Коли після кількох місяців сидження в велиї з кримінальними злочинцями й кількадневої голодівки перевели мене, врешті, між політичних, то перше кинувся мені у вічі такий образ:

На ліжку, напроти дверей, сплів по козацьки, підгорнувши ноги під себе, двацятькількалітній юнак. У зубах тримав коротку люльку й раз ураз випускав із неї густі клуби диму. На пожовклім, марнім обличчі повисли до долу рідкі, чорняві вуси. Голову схилив у долину, як козак Мамай на стариннім образі, а тільки права рука щораз-то підносилася вгору, то опускалася долів. Шив.

„... на могилі сидить козак
та штани латає...” — нагадалася мені відома пісня.

Заки я встиг представитися, «Мамай» підвів голову від своєї роботи, правою рукою виймав із рота люльку й швидко заговорив.

— А, здорові були, товаришу! Ми вже давно дожждаємо. Добре, що вже врешті прийшли! Як називаєтеся? Ага. Кречет! Дуже добре, — ось тут вільне ліжко, розгосподарюйтеся. А може чаю нап'єтеся? Ще либонь теплий. Ми тут дістаємо щодня кп'яток.

Йго очі світили привітним блиском. Видко було, що ця людина справді радіє новому союзникові. Очі невеликі, карі, заєдно нервово моргали. Ціле обличчя виявляло велику щирість та привітність, хоча якийсь сум й одчай ховалися в куточках уст.

Я кинув своє добро на вільне ліжко, а сам пішов привітатися з новими товаришами. Було їх трьох. Лежали на своїх ліжках і читали. Підвелися, коли я наблизився і сказали свої прізвиська, стискаючи руку. Один тільки «Мамай» не змінив свого положення. Лише свою люльку переклав у ліву руку, а правою, наче вліщам, стиснув мою і сказав, що називається Василь Багровець.

— Що це у вас, товаришу?— скрикнув я нараз здивовано, кинувши оком на його роботу. На колінах «Мамая», тепер Багрівця, лежав прегарно вишиваний рушник.

— Що це? Ви вишиваєте?

— А вишиваю,—щож робити. У нас кожний має свою роботу. Я вишиваю, Микола студіює економію, Роман англійське... Раджу вам вибрати собі щось, бо здурієте!

Я став придивлятися його роботі. Взір був мистецький і робота бездоганна. Неодна дівчина позавидувалаб йому.

— Та скажіть, будь ласка, де ви дійшли до такого мистецтва? Хіба ще на світі вчилися?

— Куди там! Хіба на світі є на це час?! Тут навчився. Думаєте, мало часу було? 23-тій місяць сиджу тут, а перед тим 7 місяців у Варшаві... Ха-ха, чого тільки можна навчитися!...

— Невжеж ви так довго сидите?— (Тюрма була слідча, засудженців тут не було, тож я дуже здивувався, як може незасуджена людина так довго перебувати за решіткою).

— А от я вам зараз порахую докладно. У Варшаві сидів у слідстві 7 місяців. Вже мала бути розправа, як прийшло візвання з львівського суду приставити мене сюди, як свідка до іншої

справи. Із свідка став обвинуваченим, пересидів у слідстві півтора року, а тепер уже й засуджений, та покищо присуд неважний, бо адвокат вніс спротив. Але поки вирішать справу, то ось уже 23 місяці сиджу тут у слідчій тюрмі.

Мені не міг у голові вміститися такий дивовижно-жахливий рахунок.

— Та якжеж це можливе?! То скількиж ви вже сидите?

— Ну, рахуйте самі: 7 місяців слідство там і півтора року тут, то разом 25 місяців, а по присуді вже 5 місяців,—разом рівно півтретя року..

— Це страшне! Це неможливе!

--- Немоżliве? скрикнув роздратовано. — Ну, ви новик, але нічого, побачите вневдовзі на своїй шкірі, чи в Польщі є що неможливого.. Та що там! От скажіть краще, що на світі нового. Я втішився вами, як дитько цвочком, що ви щось нового принесете. Виж недавно щойно зі світу, ще пахне від вас волею!

Мені хотілося сказати, що вже забув, як та воля виглядає, що нічого нового не знаю, бо сам уже три місяці в тюрмі. Але нагадав собі що супроти півтретя року, які відсидів Багровець, це справді дуже «недавно».

— Та ніби нічого замінного. От, як у нас: завжди ті самі люди, ті самі свари і чвари...

А як справа з українським університетом? Зовсім уже загирили? Читав децю в часописах, та не можу повірити.

— Загирили мабуть. Як я був на волі, то ще ніби держався, хоч з кожною хвилиною хилився до упадку. Був оцісля краєвий зїзд, кажуть, там сварилися довго, одні одних хруняли, зрадниками

називали і врешті вирішили покинути боротьбу за власні високі школи і зняти бойкот із польських...

— Читав це... думав. — брехня... Угодовська преса... А кажете правда? Ух, паршивці! Молодь теперішня! Вам треба патентів, корита! Без диплому не можете жити? Дрантя ви паршиве! — кричав до мене у найвищій роздратованні, начеб я сам був винуватцем усього лиха.

Я збентежився, стало якось н яково, хотів оправдатися, що я тут нічого не винен.

— Дозвольте товаришу...

— Що? Скажете, що ні? Варшавське сміття! Подле те наше молоде покоління!.. Скажіть, чому ми, чому інші, що по 6, по 8 літ на війні потрапили, не кинули боротьби, будували, а не руйнували? Чому? А вам, молодим паршивцям дипломів треба!? Начхать вам на наші зусилля, нашу працю, на наші могили! Вам тільки корита треба!..

Я стояв, неначе справжній винуватець, похиливши голову. Хоч не чув я за собою ніякої провини, та якийсь сором і біль стиснули мені горло.

— Молодь паршива!—рукою в мій бік. Будуччина нації! Паршива будуччина...

Хвилину всі мовчали. Багровець паказ люльку, яшукав слів, шойому відповісти. Ненадійно він спитав:

— А ви скажіть, скільки, на вашу думку, я маю літ?

— Скільки літ? Ну не більше хіба як 27—8... Трицятки ще не маєте.

— Так, ще трицятки не маю... Мені двацять-третій рік тепер,—знаєте? Я був у шестій класі, мав піснацятий рік, як Вітовський вивісив жовтоу блакитний прапор над Льва-Городом. Із того часу я блукаю. Із крісом усю зиму під Львовом, поті-

у тифозних бараках на Україні, в таборі в Тухолі, в таборі на Чехословаччині... Там здав матуру й записався на техніку. Але я знав і ми всі знали, що кожної хвилини може надійти приказ кинуть циркель і взяти кріс у руки... Приказ прийшов. В осені 1922 р. прийшов мені приказ перекрастися до Галичини й приготувляти ґрунт... Ви думаєте, мені не всміхалася кар'єра там поміж Чехами? Я, молодий многонадійний технік, унедовзі інженер... Меншав у чеської родини в Празі. Дочка, як квітка. Сама мені на шию кинулася. Батько—богатий купець, обіцяв допомогти до покінчення студій. Я міг начхати на все, виректися зелених мрій і бути сьогодні щасливою людиною, себто досягнути це мале «щастя» за яким зітхає ваше подле покоління... Але я мав честь. Не забув, що я хорунжий української армії, що приказ моєї команди для мене святий. Я перейшов границю і працював, як того вимагала потреба й моя совість. Ви не чули про мене?—Не дивниця... молодик, нікого не знаєте, вам тільки дипломи голіву замотцличили... Працював, поки не опинився тут півтреття року тому...

Мені нагадалося, що колись раз оповідав про великого очайдуха Багрівця розстріляний недавно сотник Черчак.

— Позвольте, чи ви не той самий Багровець, що мені про нього Черчак згадував?

— Ви знали сотника Черчака? Це мій командант курія. Він розповідав вам про мене? Про що саме?

— Якийсь міст щд Стриєм, чи щось такого...

— Ага! Ну бачите! Отже знаєте, хто такий хорунжий Багровець... Славний був чоловік сотник

Черчак! Заляв їм сала за шкуру!.. Та згинув. А де його наступники, де те многонадійне молоде покоління? Корита шукає...

Затягнувся дном із люльки і сплюнув у бік, либонь на те «молоде покоління», якого я був представником.

— Загрили університет, занапали українські високі школи, сволочі... Знесли бойкот... А от приймім, що мене звільнять із тюрми; що остає для мене? Скажете йти мені записатися на польську техніку? — Паршивці!..

Я розумів біль і роздратовання Багрівця, але вже рішучо забагато було мені тих особистих випадів. Дивився він на мене, неначе бачив перед собою оту «паршиву» молодь. Хвилинами здавалося, що він кинеться на мене з кулаками, зганяючи всю лютість і пімсту.

— Даруйте, пане товаришу, але я випрошую собі безпосередні натяки на мою особу. Я тут ні при чім. У хвилині ліквідації університету я був уже там, де й ви—у тюрмі.

Очі Багрівця зі злющих, роздратованих, стали нараз дитячо-лагідними.

— Ви не гнівайтесь, простіть. — промовив тихо. Я зовсім не думав вас обидити... Але я не можу, — (очі знов люто блиснули) — мене чорти беруть, коли подумаю, до чого вони довели. Товаришу Кречет, чи ви здаєте собі справу, чим міг стати український університет? Ви може не думали про це. Так я вам скажу. У 1922 р. на українські високі школи було записаних поперх дві тисячі студентів. Уявіть собі, що між ними нема падлюк і слабодухів, для яких патент і корито святійші від будуччини народу. Замість зменшатися, це число булоб постійно збіль-

шало, бо щороку прибуває з гімназій **НОВИХ** кілька соток. Сьогодні ми малиб на своїх **ВИСОКИХ** школах у Львові 5 до 6 тисяч студентів! Чи ви уявляєте собі яка це сила? Всі—у Львові, всі разом, усі об'єднані одною ідеєю й одним проводом! Замкнуть їх у тюрму? Розженуть з викладу?—Товаришу, нас просилиб сьогодні, благалиб, щоб ми згодилися на удержавлення українських високих шкіл, на піддання тої сили під їхній протекторат. Але для нас це булоб не потрібне, зайве шкідливе. Ми творилиб нові умовини життя, ми диктувалиб... Слухайте Кречет, 5 тисяч інтелігентних людей в однім місці, в одній організації! Пять тисяч старшин, що у відповідний момент стають на чолі чет і сотень ведуть їх на Львів, на Краків і Варшаву! Знаєте, що ви занастили?! Паршивці! їм дипломів треба...

Мова Багрівця мала в собі щось палкого, захоплюючого. Його запал перенісся й на мене. Чому він сидить у тюрмі замість піти й промовити гарячими словами до тих верозумних? Чому інші не дивляться на справу так, як він?.. Мені соромно стало за себе, за тисячі української молоді, за «паршивців» — — — — —

На коридорі счинився якийсь рух.

Збирайтеся на прохід,—сказав один з товаришів, що мовчки слухав Багрівця.

Всі попідводилися з ліжок та стали одягати на себе нагортки, бо надійшла година тюремного проходу. За хвилинку забрязкотів ключник ключами, заскреготала колодка й нас випустили на двір.

На проході Багровець завзято курив люльку, і зараз таки за порогом став гаряче про щось сперечатися з товаришем із сусідної келії.

Я проходжувався сам та передумував усе те,

що почув від Багрівця. До мене приступив новий знайомий, селянин Микола. Поважний, сумовитий, він мені найбільше припав до вподоби між новими товаришами з келії.

— Ви не дивуйтеся, товаришу, тому Багрівцеві. Він уже такий. Усе мусить когось вчіпитися. Насяде на невинного чоловіка, з болотом змішає, а шляк, а холера, а чорт. Передтим з нами завжди, а тепер ви йому поцалися.

— Та він усеж таки мені подобався. Щира людина...

— О це то правда! І добра душа. Останнім з вами поділиться. Тільки нервовий страшно. Як зачне говорити, то вже краще мовчить, бо ще гірше роздратується. Оту люльку вічно пакає, груди випльовує...

— Невже він хворий?

— А хворий, товаришу, хворий... Кровю плює. Його кожна хустинка—червона...

— Та ви хоча тої люльки йому не давалиб...

— Не поможе. Вже викинули раз і склалися на папіроси для нього. Так ні. Не можна було витримати з ним. Зовсім божеволів. Мусіли йому нову купити.

Короткий прохід скінчився, ми повернули до своєї келії.

* * *

Нервовість Багрівця прикро відчували всі вязні, що з ним сиділи. Сидів найдовше й мав багатшу від усіх нас минувшину, тому вважав себе нашим командантом і не зносив ніякої опозиції проти своєї «влади».

Вишивав, курив свою коротку, закінчену люльку й говорив безупинну. Мав буйну фантазію.

тож теми не забракло йому ніколи. Іноді були товариші злі на його, що перешкаджає їм читати, хоча ніде правди діти, оповідав цікаво.

Все—його минувшина. Воєнна й повоєнна. Бурливі роки. Пригоди, що їх йому найбільш сенсаційний письменник позавидувавби. Коли хоч четверта частина того була правдою, а три четвертини внаслідок фантазії Багрівця, то й цього вистане, щоб виправдати його нервовий настрій.

Алеж бо й фантазія його не мала меж!

Дуже часто малював перед нами картини майбутньої вільної війни. То знову балачка сходила на знайомих, головню на дівчат. Знав усіх. За короткий час від повороту з Чех до арештування і то лиш тоді, коли не мусів укриватися, пізнав, здається, усіх дівчат, які були у Львові. Ніяке товариство без него не обійшлося. Був веселий, товариський, мав крім того ореолу героя. Паши шаліли за ним.

Зате тепер сидів опущений, забутий. Ще з початку то інколи навідався хто, написала декотра карточку, а тепер... Наче ніколи на світі не було Василя Багрівця.

— Дрантя! Ім дипломних мужів треба...

* * *

Настали осінні дощі, студінь.

Багровець, як і раніш, вишивав і не випускав із уст своєї люльки. Тільки кашляв щораз то більше й скоріше, піж у літі,—червоніла його хусточка.

З боку тюремної управи настали для нас шикани, скорочення прав політичних в'язнів, прав, що минулого року коштували 8 днів голодівки.

Донеслися чутки, що наново знущаються над

політичними в'язнями на поліції, катують, б'ють до безтями...

Треба протестувати! Одинокий засіб протесту — голодівка. Цим разом получена з демонстрацією, щоб увесь культурний світ почув і здригнувся.

На даний знак сколихнулася ціла тюрма. Забрязкотіли крати. крик, революційні пісні...

Ключників заскочила несподіванка. Ключник, що мав саме тоді службу на коридорі, вбіг наляканий на нашу келію. Всі ми стояли на столі під вікном і ревіли ідосили «Ми гайдамаки».

— Панове! Прошу вас! Заспокійтеся... Злізьте зі стола... Пане Багровець! Ви поважніші, скажіть своїм товаришам...

Але Багровець уже не панував над собою. Бліде завсігди лице налилося кровю, очі страшно палали. Зіскочив зі стола, схопив за плече передяваного старика.

— Марш відси! Собако! Псе паршивий! Марш на коридор! Ми терпимо роками, а такий син не може знести нашого крику 5 хвилин! Марш! Марш на коридор! Убю!

Виглядав страшно. Ключник збентежився зовсім і прожогом вилетів на коридор. Навіть келію забув замкнути.

Три дні тюрма ревіла.

На четвертий день виснаженому голодівкою Багрівцеві зробилося зовсім погано. Дістав сильний напад кашлю, а опісля сили його опустили й зімлів.

Ми відтерли його холодною водою. Він очуняв і сидів хвилинку на ліжку, не кажучи ні слова. Потім устав і заки ми опам'яталися, підійшов до дверей та сильно застукав. Надбіг ключник.

— Що там?

— Я хворий. Прошу мене зараз завести на келію хворих і покликати лікаря!

— Ну, ну!..

Багровець похитнувся й бувби упав, але Микола схопив його та довів до ліжка. Лежав як мерлець і тільки очі, що кліпали, інколи зраджували, що життя ще не завмерло.

Почулася хода на коридорі. Багато людей. Крик, гамір...

З тріском отворили двері до келії. Чужі якісь ключники, червоні, піяцькі пики.

— Браць!—вказав один із них на Багрівця.

Ми думали—на келію хворих. Та ці кинулися на нього як на жертву.

— Вставай!

Стягнули з ліжка на долівку. Копнув один і другий.

— Марш!

— Рятуйте товариші!

— Марш гайдамако!

Схопили за ноги та руки і поволокли із келії.

Ми остовпіли. Чули глухі удари, та не знали, що це працюють жандармські приклади й зап'ятки. Лише страшний крик Багрівця—рятуйте, мордують!., говорив нам, що діється якийсь жахливий злочин.

Крик у недовзі замовк. За хвилину ми вже усі знали, що діється: Присмирювали демонстрацію. Всіх по черзі витягали — — — — —

Багровець і тяжче побиті, товариші, опинилися у тюремному шпиталі, у Бригідках. За кілька неділь я дістав відтам карточку від Миколи. «Багрівцеві відбили нирки, дуже з ним зле, мабуть відси не вийде».

Не знаю, чи вийшов. Я не стрічав його більше.

„ПАНИЧІ“.

Була 10. година вечера, коли особовий поїзд підїхав до малого перестанку на шляху Станиславів-Чортків.

Висіло з нього двоє людей. Швидкою ходою перейшли біля будинка й почвалали селом.

Ніч. Холодний вихор віє в очі. Пізна осінь. Свігу ще нема, а дороги розбиті, грудя; січе дрібненький, зимний дощик.

Залізничий будник постояв трохи на шляху, поки поїзд ізчез із очей, а потім плюнув і пошкандибав у свою теплу будку.

— У, погань на дворі! Десь усі святі пішли до чорта в гості! А ту ще якісь паничі ходять... Ігій, у таку пору... То пса гріх на двір вигнати, а дідько людей носить... бурмотів старпій та щільно обтикав двері своєї хатини.

Був це 1922. рік і лиш винятково лучалися такі темні ночі, як ця. Звичайно розсвітлювала їх червона заграва пожеж. Горіли панські двори та стирти щойно зібраного збіжа, палали мазурські загороди. Пани одні виїздили на захід, другі непевні були дня ні години. Раз у раз доходили чутки, що там убито війта, польського прислужника, там озброєна ватага напала на ставицю жандармерії, стероризувала, вирізала— і слід по ній загинув.

Справники цих усіх нападів та саботажів

остали по найбільшій часті невисліджені; але не все. От щось тиждень тому розстріляли Мельничука з товаришами, а в тих саме днях облетіла вістка що згинули у Львові заслуженою смертю два «саботажники» — Луцейко та Крупа.

*

Мовчки йшли обидва «панячі» замерзлим шляхом у темряві.

Вищий ростом — Михайло Дзвоник — а його товариш — Василь Очайдушний. Обидва ученики гімназії товариші з одної лавки. На сходинах боєвого гуртка Василь узяв на себе переведення наміченого «діла», а Михайло зголосився йому до помочі.

Михайло — новик. Він поїсно недавно прийнятий до організації: тож спішив мерщій ділом, а не лише формально, вступити в члени У. В. О.

Василь зате бувалий. Йому не першина йти серед темної ночі на непевне. Раз навіть попався було, але нічого не доказали й вийшов на волю.

І от тепер ідуть разом. Поручення не мало-важне і справа не проста: пустити з димом мазурську кольонію коло К. а при нагоді, коли не буде перешкод, «закатрупити» тамошнього команданта поліції, що дався у знаки цілій окрузі.

Василеві це «фук». Плян має в голові й ясно виявляє собі цілу ситуацію. Іде й не думає навіть, що в найближчих хвилинах йому доведеться палити людське добро, мочити пальці в крові...

Зате Михайло наче у сні. Хоч зимно, але він увесь облитий потом. З хати взяв теплу нагортку. Тепер найрадше кинувби її десь в рів, але розуміє, що це бувби слід; а слідів їм лишати не вільно. Голова в нього болить; його мозок нездібний тепер до нічого. Крутиться йому в голові одна лише

думка: „Gwałt niech się gwałtem odciska... Gwałt niech się gwałtem odciska“...

З тою думкою вийшов ще із хати. Вона прийшла йому, коли зачав роздумувати над тим, що взяв на себе; був схвилюваний. Він, що його ідеалом було вселюдське добро та вдовілля, наважився тепер сам, власноручно, нпщити людям спромогу прожитку, вбивати...

Це страшне, це якийсь парадокс, непорозуміння. Але одночасно чув у душі якусь другу силу, що говорила йому зовсім инше.

Нечайно його очі впали на часопис, що лежав на столі; він вістив йому про смерть Луцейка й Крупи. І одночасмо майнуло йому через голову: „Gwałt niech się gwałtem odciska!“.

А тепер іде з Василем, а губи несвідомо шепочуть ті слова. Іде наче машина, у кишені міцно стискає набитий бравнінг.

Недалеко загавкав пес. Значить зараз будуть у селі. Перейти лише через нього, а далі з півтора кілометра полем і будуть на місці.

*

— Стій! Хто йде?—гукнув хтось із темряви.

Пристанули на мент, наче приголомшені. Михайла стиснуло щось коло серця.

— А тобі що до того? Ти що за єден?—була відповідь Васпля. З тим словом він засвітив незнайомому просто у вічі електричною лампою.

Посеред дороги стояло двох селян у кожухах, з дебелими цілками в руках.

— Ти що за єден, питаю єен тебе, га?—питав далі Василь по польськи, ще й з мазурським акцентом.

Селян збентежила грізна постава Очайдушного,

а ще більше блеск лампки, що ставив їх у ясне світло, міжтим, коли самі вони нічого не бачили.

— Та я... ми, проше пана, ми варта...

— Варта? До чорта така варта!—кричав Василь по польськи. Добре ви тут вартуєте! Де командант поліції? Ми маємо діло до нього.

— То, проше пана, пана команданта десь нема, десь виїхали, а ми маємо розказ нікого без село не пускати. Тепер усякі люде ходять, то нам наказали від шандармерії, щоб ми сокотили й як буде хто йти, то под особістов одповедзяльносцьов вести на постерунок.

— То цо з того?

— То ми не знаємо хто пани є і прошу зараз іти з нами на постерунок, бо такий розказ...

— Ти кабане еден! Своїй бабі скажи такий розказ і веди на постерунок! Тебе поставили тут не пускати «саботажнікуф» а ти радби звільнитися з варти і йти з нами на постерунок? Думаєш, ми самі не знаємо дороги?! Ми там скажемо пану командантові, як ти пантруєш. Набереш завтра по пиці, ти гайдамако якийсь!—Ходзь Юзек! Цо сен гапіш на tego лемка!

З тими словами рушили далі, минаючи спантеличених мужиків, які не знали, що їм робити: придержати «паничів» силою, чи пустити? Може справді які гості до команданта... Ще скаже їх той кат вибити в нагороду... А пустити,—то біда знає, що за люде,—може якраз треба їх задержати?

Поки наші гази міркували, «паничі» були вже далеко. Гнатися не було за ким, а поліцію звідомити боялися, щоб не було їм кари.

— А що, добрі з нас мазури й гості до команданта?—Сміявся Василь, коли кількасот кроків

відійшли від місця зустрічі з вартою. Але все так шкода, що команданта нема—додав—треба буде їхати по друге, на той раз тільки до нього — в гості!

Михайло не сміявся. Він іще не міг отрястися з вражіння, яке зробила на нього стріча й сподівався кожної хвили погоні. Щойно коли зайшли на другий кінець села, а погоні не було, Михайло заспокоївся.

Непомічені ніким перекралися коло поліційної станиці. У хаті світилося, чути було відтіля грубу, польську лайку, але на дворі варти не було, тож спокійно, ніким не здержані, пішли далі.

*

Минули останню хату в селі й опинилися серед голого поля.

Темна ніч, темне діло. Чорне у переведенні, безпросвітне в наслідках. Михайло думав про те- як доведеться йому підкрататися, призбирувати су, хого ріща... Або пустити кулю в лоб чоловікові якого перед тим ніколи не бачив, а опісля ограбити його окровавлений труп із револьвера та набоїв і затягнути десь в рів, або в річку...

А наслідки? Хапають їх мазурі, розривають на шкamatтя у лютій пімсті. Мазурські пси разносять по яругах та ровах криваві кусники тіла. А як що впадуть в руки поліції, будуть їх мучити довго—довго. А потім, коли побачать, що нічого не дізнаються, виведуть на тюремне подвір'я та розстріляють. Засиплять мокрим болотом, або замерзлим грудями, а в часописі зявиться вістка, що покарано смертю двох бандитів. Вороги будуть радіти, свої—пожаліють...

— От, дурні діти,—скажуть.

...Геть думи! Чого напосілася? Гадаєте, я дамся завернути з дороги? — Що діло, що наслідки... Мені вже все одно... «Гвалт нех сен гвалтем одціска» а життя—піна на ріці...

Стиснув сильніше держало бравнінга й почва-
лав швидше. Василь із ним.

— Далеко ще, Василю?

Ні, вже зараз.

*

Із темряви виринули хати. Мазурська кольонія, хат усього зо двацять. Довкола високі стирти, обороти. Будинки нові, великі. Не диво,—наших двацять селян до купи не має стільки землі, що оден мазур.

— Сплять заволоки. Безпечні, навіть варті не поставили,—шепотів Василь.

— Спіть, спіть спокійно, буде час вставати, як припече! Не доробишся на нашій землі, не станеш ситий українською кєрвавицею..

— А ну, Михайле, бачиш ці стирти? Це твої. А я піду, з того кінця погляну.

Плян кольонії мав Василь у голові. Тиждень тому він умисне їздив сєди, щоб усе оглянути й не йти навмання. Знав тепер докладно де яка стирта, де копця сіна, де в кого обора, стодола...

Певною ходою пішов через огороди на другий кінець присілка. Михайло заходився міжтим біля стирти вівса. З затисненими зубами гребав під стиртою. Сам, чудувався відкіля взявся в нього той запал і завзяття. Не думав ні про що, як тільки, щоб відразу добре запалало й не одна, а кілька стирт. Мокра солома не хотіла горіти, треба було відгорнути зверху й добути зі середини сухої. Обілляв бензиною, черкнув сірником. Подумя

спалахнуло.—Завмер у дожданні.—Тут і там палали серед чорної пітьми, невеличкі покищо червоні вогники.

Почулася тиха хода—Василь!

— Ти вже?

— Вже.

— А ти?

Як бачиш!

- - Ідем!

Пропали в темряві. За ними росли щораз більше червоні вогники, лучилися разом та переходили у велитенську заграву, що грізно палала на північному небі.

Зачав трівожно гудіти дзвін.

„Божевільний“.

Дмитро брав участь в українській визвольній війні, а потім перебував у польських таборі полонених. У горячий час, коли то диміли панські двори, а гуртки саботажників рухались по цілм краю та готовили великий зрив,—весною 1923 р.—Дмитро скінчив гімназію. Від того часу минуло вже 5 літ, а він все був абсолювентом гімназії. Але це тільки так «офіційно». Неофіційно всі знали, що він прослухав 4 семестри медицини на тайнім університеті у Львові.

Належав до тієї горстки, що до останку берегла як святопів свого університету, а вкінді виснажена боротьбою, переслідувана чужими та не піддержана, а навіть зненавиджена своїми, розійшлася, щоб стати, як Дмитро, гімназійними абсолювентами...

Дмитро не був на похоронах дорогого небіжчика—університету. Не дивився, як зложено шарпанний так довго та все гордий стяг. Доля, видно, того не хотіла, бо місяць перед тим завела його у безпечну «санаторію». Тією санаторією була—тюрма.

Що колись до неї навідається, знав давно. Що не рік чи два скоріш попав, а саме тепер—це чистий випадок.

Поміж грубими мурами тюрми мав ілюзію, як зрештою майже кожний політичний, що ось він

справді багато причиняється для справи через те, що сидить. Це омана, що осолоджує кожному політичному гірку тюремну каву.

Були в тюрмі голодівки, демонстрації. Голодував, кричав, кусав по руках ключників,—нехай світ чує про відносини в тій «культурній» державі. «Світ», розуміється, чув, але зовсім тим не зворушувався.

Дмитро й його союзники вірили, що ламають крати великої тюрми свого народу й ось, ось—ще одно зусилля—й народ цей вирветься на волю. Та тюрма залишилася ціла, а той «народ» місто думати про її повалення, занявся випрошуванням полеків та ласки у ворога.

Дмитро з товаришами там у тісній тюрмі не знали, що твориться. Думали, що там захоплюються їхньою посвятою, героїзмом, дивляться як на святих борців, лицарів Великої Ідеї. А ті дивилися на них, як на божевільних і кивали головами на їх фантастичні мрії.

Дмитро цього не знав. У снах, у вонючій келії, за решіткою і сімома замками, снів про широкі, вольні простори, про сонце, квіти, а серед квітів про найкращу квітку—Ганю. Оповідав їй, як ламав крати, як боровся з десятками ключників, як в останнім моменті виснаження і зневіри дізнався про перемогу... Ганя слухає, чудується, захоплюється своїм героєм, палко горнеться до нього, обіймає і складає вишні своїх чудових усточок на його спечені уста...

Чудові сні сняться в тюрмі!..

*

Дмитра пустили «на волю».
Це значить, що міг тепер, не як у тюрмі, проход-

жуватися одну годину під крісом ключника, але цілий день, ба й ніч міг собі ходити містом—під дбайливим оком «шпіцля».

Спершу йому здавалося, що опинився справді на волі. Опянів запахом піль і радів як дитина. Дивувався тільки, чому інші не тішаються. Навпаки мало не плачуть над ним. Не з гордості, не з подиву, але зі щирого співчуття. Мовляв йому трапалося нещастя... Невинно потерпів... Такі часи... Молодечі мрії... Дурні діти...

Наче головою в одвірок угатив.

Небавом побачив, що він зовсім чужий у тій великій громаді невільників. Вони його не розуміли, а він їх боявся зрозуміти.

Коли зустрічав колишнього знайомого, чи товариша зі школи, то цей перш усього питав Дмитра:

— Ну а тепер що думаєте робити?

Дмитро дивувався. Виходить, що те все, що він досі робив, нікуди не годиться і йому треба тепер зовсім інакше починати.

— Що думаю робити? Як це розумієте?

— Ну, звичайно... Записуєтесь де?

— Деж? Університет. як знаєте, завалили.

— Ви все зі своїм...—нетерпеливився знайомий і найчастіше прощався: «з дурним говорити»...

Дмитро зрозумів швидко, що на їх думку, тепер уже можна й треба записуватися на польський університет, на той самий, де їм раз плюнули у вічі й далі плюють.

Значить, і йому треба вписатися.

Так, зрештою, говорили йому й батьки. Час, щоб уже взявся до якої роботи і став чоловіком...

*

Від виходу з тюрми не бачився ще з Ганею. Часто згадував про сні за решіткою. Трохи не плакав з радості, коли думав, що зустрінетесь з нею, коханою, що вже так довго її не бачив.

Зустрілися, як сусіди, що бачаться тричі на день. Вона—весела, чемно привітлива, він—розчарований герой.

Наче з прегарного сну зараз у полонку скотився.

Був у Гані якийсь панок, представився: докторанд медпцини.

— Ви де студіюєте? У Празі?—Наївно питав Дмитро.

— Ні, у Львові..

Дивно було обом. Тільки Ганя кинула докторандові якийсь вияснюючий погляд. Почувалось якесь напруження, ніяковість. Дмитро видався собі тут зайвим. Встав. Не пробували затримувати. Холодно попрощався. Конвенціональне—«зайдіть ще коли»...

Відійшов із постановою ніколи більше не ввійти у ті двері. Повіс болюче розчарування. Змінилася ця, якій безмежно вірив і думкою про неї кріпився у хвилинах найбільшої зневіри...

Треба вписатися на університет. Осоружний він і чорта варта, але треба вже раз збутися тих настирливих допитів—«що думаєте робити?» І батькам треба дати ілюзію, що мають дитину, як люди...

Але на університеті, куди входив помалу, як злочинець, з огидою в серці і багрянцем сорому на обличчі,—копнули його так, що вилетів відтам прожогом, сам не знав коли. Однак відчував певного роду вдовolenня, що доля не дала йому ско-

ристати з панської ласки і засісти разом із докторандом та його товаришами.

Розпочалися сірі дні нудьги у домашнім кружку. Мати плакала, батько мовчки журився. Сили їх кінчаються. Хто допоможе молодшій рідні, коли їх не стане? Найстарший, Дмитро, видно, поважно не думає й далі ховає в душі зелені мрії.

Хотів працювати в легальних установах, організувати просвіту, кооперацію. Був небезпечним, бо око шпівця всюди за ним стежило. Люди відсувалися від нього. Ніхто не поміг, не підтримав.

На старих, зрештою, махнув рукою; вірив ще в молодих. Війшов в їх товариство. Веселе, бадьоре, життєрадісне покоління. Попав саме на якесь засідання. Радили... про уладження балю.

Здивувався. Тепер—баль... У бригадках голодівка, на Баторія—наглий суд... А тут баль?

— Дарма. Молодість має свої права. І цього теж потрібно.

Вслухується в горячу, палку дискусію. Ухам не вірить.

— Що, що? Що ви, товаришу, сказали? Поляків?

— Ну, так... Кожний вишле запрошення своїм товаришам і знайомим. Полякам також.

— Яким товаришам? Відколи у вас товариші—поляки?

— Ну, відомо. Зі шкільної лавки, з університету.

Не гамувався. Кров ударила до лиця. Різкі слова падали з уст.

— Подлість... Хрунівство. Топчете святу кров..

— Товаришу Дмитре! Ви мабуть хворі, у вас розстроєні нерви!

— Старим хруням, що зросли за часів найявішого пана,—тим можна скоріше простити. Вони упідлюються, братаються, бо думають, що тим робом зроблять найкраще для народу... Але вп, молоді... Надія й будуччина?

— Товаришу, ми їх багато не просили. Усього кількох, для форми... Вониж нас просять...

— Просять? І ви приймаєте запрошення? Просите небогато? Не все одно: один, чи сто?

— Товаришу!—(жіночий голос)—але є два роди боротьби: треба бути лисом і львом... А львами не всі можуть бути...

— Так, є два роди боротьби. А ви боретесь? Чи не львом, не лисом, а псом, підлою собакою, що лиже руку, яка її лупить по морді!

Безсильний приплентався до дому.

— Тут лист якийсь до тебе...

Розірвав коверту. Давно того сподівався. Ганя пан докторанд вінчаються, просять...

Живчик молотом бив. У голові шуміло. Хотів спокою. Спокою... Такого, щоб нічого не бачити, не чути... Заснути, забути і не прокидатися більше. Або прокинутися й побачити, що все те, що по-уває за дійсність, це лиш поганий, гнітучий сон.

Куди повернеться — люде... У дома — мати, вестри. Запити. На вулиці теж стільки людей...

Побачив отворені двері на горнище. Без надуми міз туди.

— Спочину...

Приляг на старій лежанці, що там хто зна, коли стояла. Силкувався заспокоїтися, заснути. Кров била у живчику, трясся увесь у судорогах.

— Чому я не впав у борні?—вертіла мозок вісна думка. Які щасливі ті, що всіяли кістками

наші лани... Щасливі, що на тиф ~~конати~~. Далеко від своїх, на мокрій землі, голодні й невкриті, гинули в муках... Пси розтягали їх ~~кости~~ по балках Поділля.. Ті ~~шасливі~~.

— І ті замучені в кайданах... що гинули за дротами, за кратами, під поліцейським буком і під кулями. Щасливі...

— Ні багнет ворожий, ні жахлива пошесть ні катівська злоба не вирвали вам віри. Темне крило смерти заслонило від ваших очей майбутнє розбиття й коромози й ганьбу...

Не міг лежати.

Встав і підійшов до малого, круглого віконця.

На протилежнім боці вулиці — комісарят поліції. Довгими, самовпевненими кроками, заклавши за спину руки, проходжувався вулицею туди й назад комісар.

Дика лють і жадоба помсти охопили на цей випад усю Дмитрову істоту.

Кинув вікно й став у куті відбивати від стін одну цеглу, що назверх не ріжнилася нічим від усіх інших. Але там була схованка. Дмитро переховував там ще з воєнних часів короткого кавалерійського кріса. Десятки трусів було за тих кілька літ, але схованки ніколи не відкрили. Кріс лежав загорнений в якесь лахміття й як слід намащений. Скринка зі стрільнями була також.

Горячковими, нетерплячими рухами став його розвивати. Скринку поставив біля вікна.

Наладував. Вицілив...

— Злодію! Заскреготав зубами.

Комісар похожав самопевно.

— Невинна людина...

— А я винен? А ті всі інші винні? Чіп мій

батько винен? Чи ті, що в розпуці не знають, кудю йти і гнуться перед ворогами? Вони винні?

Трррас!—Залунало дзвінко під бляшаною покрівлею і понеслось відгомоном по цілім містечку.

Комісар станув і здивовано озирнувся. Куля свиснула йому ледви над головою. Отворив уста, щоб кликнути поліціантів, та в туж мить друга куля прошила йому груди. Махнув руками й упав горілиць.

З комісаряту вибігло кількох поліціантів: надбіг Дмитрів постійний «опікун». Поки роздивилися, у чім річ, двох їх лягло біля свого начальника. Мерщій сховалася решта до хати.

Телефон у комісаряті клпкав військо на підмогу, бо вибухли заворушення...

Та небавом побачили, що заворушень ніяких нема, що стріли надуть із горища дому, що напротив. Хопили за зброю й стали острілювати цей цім. Стріляли густо завзято, бо лютила їх утрата грех товаришів. Але боялися вийти на вулицю, де падали цільні стріли Дмитра. Надбіг із міста ще один шпіцель і теж не минула його куля.

Рух на вулиці припинився. Поліціанти стріляли на сліпо, але вже одна куля поховзнулася Дмитрові по рамені. Чув, як рука ставала щораз ажча-важча... Кров спливала...

Врешті надійшло з казармів військо. Йшли до бою, у повнім виряді, у шоломах. Не знали, чия грозить небезпека, тож ішли зовсім не крпюсь. Дмитро не стріляв. Щойно, коли підійшли до самої кам'яниці, привітав їх рясним вогнем. В у саму середину, не ціляючи.

Розскочилися, прилягли попід стіни, поховалися поза деревами.

Уривана команда... Перебігають сюди, туди.
А Дмитро стріляє. Вже лиш на дні Трохи стрілен
остало. Вже як грань горяче дуло його кріса.

Тріщать двері. Стукають важкі кроки по заду...
Кільканайцять прикладів паде на розпалену голову.

— Собака! копнув його один жовнір.

— Варіят!—здвигнув плечима другий.

На долівці лежало тіло людини буйних пори-
вів і великого серця.

ЧЕРВОНІ ПІВНІ.

Зоня плала серед товпи, що штовхала її відусіль. Не бачила нахабних поглядів, не помічувала поклонів знайомих. Шукала між тисячами облич,—одно. Лише це одно мала заєдно перед очима. Скільки разів виринула з товпи висока мужеська постать у сірім кабаті, у Зоні тремтіла надія... та це не був Юрко.

— Що з ним? Де він? Три неділі не показується. Загнівався? Хворий? Виїхав?

Приспішила ходу. Видісталась з густої глоти й пішла швидко спокійнішою вулицею. Чим далі, прохожих було щораз менше. Безлюдна, темна околиця.

Вже недалеко хати озвалась за нею чиясь хода. Озирнулась—ішло двох польських корпорантів. Притишену розмову переривав раз-у-раз голосний регіт.

Пішла швидше, але й вони приспішили кроку. Звільнилася, щоб їх пропустити вперед, а тоді опинилась поміж ними.

— Добрий вечір. Панюса сама так пізно. Позолите, що панюсю проведемо.

Невстигла відповісти, як почула, що з обох оків тримають її під руки. Сіпнулась спльно, та і лише голосно зареготались.

У ту ж мить почувся спльний ляск й оба наасники одночасно її пустили а звернулися до ретьої постаті, що виринула невідомо з відки.

Другий лиск і один з корпорантів вихопив хустинку та став стирати кров, що цюркотіла йому з носа та губ. Його товариш сягнув за чимсь до кишені та в цей мент дістав боксером у груди і впав на землю.

Зоня пізнала Юрка.

Він швидко зігнувся і підняв револьвер, що випав із кишені напасника. Опісля Зоню під руку— ходім.

Відійшли, заки хулігани онам'ятались.

— Я був у вас. Дожидав Тебе та, врешті, мусів іти. І добре, що вийшов.

На воротах: мушу попрощатись.

І заки Зоня змогла щонебудь сказати: — будь здорова, спішу, мене дожидають. Міцно стиснув руку, глибоко заглянув у вічі. Повернувся і швидко пішов.

II.

Мати Зонечки ще нестара й дуже енергійна. Батько помер давно і вона сама вела господарство та виховувала дітей. Вивела їх у люде та не мала з них, як казала, потіхп.

Старший згинув під Львовом. Другий снв скінчив гімназію та замість вчитись далі, або шукати якогось путнього заняття, пристав до якихсь мандрівних «комедіантів». Казав, що хоче працювати для мистецтва. От і волочиться тепер по світу та примирає з голоду. Може ще колись опам'ятається і візьметься до якоїсь роботи та стане чоловіком...

А Зоня, наймолодша, скінчила учительську семінарію. Побивалась за посадою, та досі надаремне. Та що там посада. От Зоні товаришка, молодша від неї, а вже рік замужем. Пощо дівчпв

іншої посади? Тільки Зоня дурна. Не вміє при-
нядити.

Ще одна думка примарою стає перед нею: такі
страшні часи... слідають, арештують. Ще Зоня вмі-
шається до чого... Молоде то. дурне. Ходи потім
по криміналах за нею, та кланяйся ключникам.

Думала про це цілий день і легше зітхнула,
коли Зоня, нарешті, вернула до хати.

— Ти де так довго була? Тут Юрко дожидав
тебе ціле пополудне... Скажи-но, Зонечко, що ти
собі з ним гадаєш?

— Я? Я нічого.

— Так? Можливо. Ти нічого ніколи не га-
даєш,—але що він собі думає? Чого лазить сюди
раз-у-раз? Кавалер знайшовся, академік без зап'ятків.

— Мамо—почала Зоня, та мати їй перервала:

— Я проти нього нічого не маю, він хлопець
дуже порядний. Але того ще замало. З нього люде
не будуть. Ти шукай собі не такого. Доктор, інжн-
ер, купець. але не Юрко Безрідний. Скажи йому,
хай дармо не ходить. Хай краще вчиться.

— Мамо. Таж Юрко й не думає женитись.
Щож вам шкодить, коли часам заїде?

— Не думає? Той заходити не має пощо.
Нехай не ходить, то може швидше хто інший на-
винеться. А то бачить кожний—ходить тай ходить.
Вже всі питаються, коли весілля. Знаєш, який те-
пер світ...

Зоня не мала сили відповісти матері. І не
зміла. Привикла від дитини, що мамине слово—
звяте. Але чула, що ще хвилина, а не витримає
розплачется.

— Я втомлена, мамо, піду спати—промовила
на силу й пішла до своєї кімнати.

III

Не могла заснути всю ніч. Нерви тремтіли. Напад перелякав, розмова з матір'ю завершила краю. Юрко з'явився на мент так ненадійно і так-саме пропав. Куди пішов? За чим? Хотіла йому тільки сьогодні сказати...

Він спішив; «дожидають».

Це ті його нерозлучні. Бачить їх раз-у-раз з Юрком. Це вони, ті два, що так непривітливо, вороже все дивляться на неї, це вони дожидають. У них якась конспірація, сходина.

— Юрку, бережись. Юрку, памятай на Зоню— кричала її змучена душа.

Сіріло на дворі, коли заснула. Побачила страшний сон.

Край якогось великого лісу. З Юрком береться болотянною дорогою серед чорної ночі. Що хвилиня западає у глибокі калюжі води. Січе осінній дощ. Страшний вихор не дає нічого сказати.

А довкола червоно-червоно.

Огнянні снопи лискавками прорізують небо. Реве худоба, повітря тремтить плачем, здригається від страшних проклонів.

— Юрку, вернімось, благає його — куди ми йдемо?

— Бачиш; червоні півні—відповідає.

— Вернись! кричить з розпукою та вітер розвіває її голос а в цюж хвилину бачить, що Юрка нема біля неї.

— Вернись! кричить несамовито й будиться.

IV.

Минали дні й затирали вражіння сну. Лише два слова: «червоні півні», вжерлись у пам'яті

і нагадували щось страшне, таємне, що підсвідомо тієї ночі пережила.

Юрко міжтим не давав про себе й чутки.

Зате неслися відусіль тривожні вісти. Якись ватаги зявились по селах, їздили на конях, в однакових одностроях і козацьких шапках, при зброї, і нищили станиці жандармерії а навіть відділи війська. Говорили людям, що починається наново боротьба за волю. Рух починався по селах. Селяне відкопували закопані кріси і скоростріли, чистили їх, ночами вправляли, дожидаючи дальших наказів.

Небо палало. Багряна заграва віщувала світанок...

Щось одначе сталося і замість весняного сподіваного ранку, впали глибокі сніги. Могильним саваном сповили розбурхану країну, заморозили горячі поривання хоч їх і не приспали. Невирішене питання, нависло над білими нивами:

— Чому? Як довго дождати?

*

Морозного, ясного вечера Зоня вертала до дому. Вже місяць працює як учителька «Захоронки» Рідної Школи. Дуже вдоволена своєю роботою. Радіє тепер, що не дістала державної служби. Булаб силіла десь між мазурами й марнувала життя навчанням і виховуванням майбутніх ворогів свого народу. А так живе і працює між рідними. Почуває всім серцем, що її робота доцільна й корисна.

Має дітей від 3—6 літ. Спершу таке те дике було, залякане. Матері приносили дітей і йшли на роботу, а діти плакали й верещали на всі голоси. Але завоювала їх. Тепер плачуть, коли мами забирають їх до дому. Бавляться, співають про чорну рілю, засіяну кістками, про стрільчика, що

їхав на війноньку й машерують гордо та прибивають маленькими ніжками «раз, два, три». А відходячи до дому моляться разом до небесної заступниці:

... Де наші предки конали в ранах,
Не дай там жити дітям у кайдаках.
Не дай в неволі нам пропадати,
Вкраїну вольну верни нам мати».

Матері, що приходять вечером по діточок, моляться з ними разом а й Зоня сама почуває якесь дивне зворушення, коли дивиться на тих найменших, що з очима впиєними в святу ікону моляться за долю матері України.

Зоня радісно вертає додів, де мати дожидає з вечерею. Свідомість добре сповнюваного обов'язку наповнює серце гордістю.

— От, нехайби Юрко прийшов, подивився на моїх дітей.

Думка про Юрка нагадала їй, що вже дуже давно його не бачила. Що з ним справді сталось?

Проходила саме попри «Академічний Дім».

Вступила та рішуче застукала до дверей Юркової кімнати.

— Увійдіть!

Назусстріч—збентежене обличчя одного з тих Юркових нерозлучних товаришів.

— Хочу бачитись з Юрком. Його нема?

— Нема. (Таким тоном, що Зоні ясно стає, що не хвилює його нема, але нема вже давно й либонь не буде).

— Де він? Скажіть мені. Ви мусите мені сказати. Товариш чогось мнеться і мимрить щось у роді «не знаю».

— Чуєте: мусите все сказати.

*

Довге оповідання. Вриване й безладне.

— ...Ми пішли. Трійка... Щасливо виконали завдання. Вітер допоміг. Аж надто допоміг. Величезна заграва миттю охопила цілу оселю. Все сталося так швидко, що ми чули за собою тріскіт вогню і бренкіт скла, що падало на землю. У селі счинився лемент і крик, а ми, серед метушні, рвали загумінками скільки сили в ногах й у грудях. По дорозі хтось крикнув нам: стій. Та ми його кулаком у груди, звалили з ніг і далі. Ще півтора кілометра, не більше, остало до залізничного шляху, де ми мали скочити до поїзду.

— Крик і тупіт за нами. За нами гнали. Бачили нас, бо ми бігли чистим полем.

Нам духу не ставало, у горлі висохло, а вони на конях.

— Заляжмо і стріляймо—сказав хтось.

— Ні—на це Юрко—їх більше, побють усіх тікайте. Кожний в іншу сторону. Вже.

Його наказ був такий рішучий, що ніхто не міг спротивитись. До надумання не було часу. Хвилинка застанови булаб нам сказала, що в Юрка щось іншого на думці. Почули наказ і миттю розбіглись.

Я кинувся у річку, переплив на другій бік і найшов захист у знайомого селянина. Мій товариш добіг до залізниці, потрапив якраз на поїзд і причепився.

— А Юрко?

— Я чув стріли та крики за собою, на тім місці, де ми розлучились. Мені ясно стало, що Юрко не тікав, але залишився на місці, щоб ос-

ловити нашу втечу. За мною ніхто не гнався. Я пристав на другім березі й довгий час наслухував. Стріли падали спершу густо, опісля щораз рідше. Юркові вичерпувалась муніція. Врешті його револьвер замовк.

— Зате ріс щораз більше крик і переходив у дикий рев скаженої юрби. Впідко збігалось від огню щораз більше народу. Вогонь шалів так страшно, що не можна було й думати, щоб його одолти. Тому кидали даремне змагання і гнали сюди, на поле, щоб наситити принаймніше пімсту...

— За два дні я зійшовся з тамтим товаришом. Ми стали розвідувати по тюрмах, по поліціях. Про Юрка—нічого не знали.

— І досьогодня ніхто не знає, яку смерть вигадали для нього озвірені мазурп.

ПРОВОКАТОР.

Здрігнулось ціле місто. По вулицях увихались продавці часописів, обвантажені надзвичайними виданнями, та вигукували, аж похрипли:

- Неслихана безчельнось гайдамакуф!
- Крвава збродня русіньських боюфкажи!
- Борителє українсьци з У. В. О. пиши ро-боце!

Такі новини були в той час, в осені 1922 р., щоденною стравою. Підпали, політичні вбивства, напади на державні установи... Вістки про них розносились разом із загаром згарищ по панських дворах та мазурських осадах. Серця тремтіли. В одних від радісного сподівання, в других—від непевності й тривоги.

— Щось буде... Щось буде...

Але цього дня всіх зелєктризувала нова подія. Одних довела до одушевлення, другі осатаніли від безсильної злости. Ніби не сталось нічого більше від інших подібних подій, але всім заперло духа нечуване зухвальство «гайдамацького» вчинку. Кількох боєвників висадили залізничий міст, опісля спалили оселю військового «осадніка» Гжелі, а тікаючи, зупинились біля поліцейської станиці й звеліли стійковому викликати команданта, мовляв у важній справі. Колиж цей впійшов, влучний вистріл поклав його трупом, а боєвики (було їх чотири) щасливо втікли, відстрілюючись від десятка

поліцаїв, що по хвилевім остовпінні пустились за ними в погоню.

— Сидимо на вулькані... Ніяка сила не осилить стихії...—тривожила думка сон наїзджиків. До краю дратувало їх це, що, сливе ніколи, не пощастило спіймати справників, які знаходили підмогу й захист у населення.

Влада була безсильна. Вогонь нівечив загарбане добро, а одночасно гартував серця до недалекої, рішучої розправи.

Поліція арештувала направо й наліво, хоч знала, що це надаремне, бо коли не зловлено гайдамаків на місці, то пропало. За решіткою опинилось безліч людей,—селяне, студенти, бувші старшини української армії. Були навіть старі священики. Люде не знали, чого їх тримають і мучать.

Але були й такі, що знали. Ці принаймні мали вдоволення, що не сидять за дармо. Одначе, і вони не були головними винуватцями. Вони лиш іноді хитро всміхались на думку!

— Молодець Богдан! Гаразд справився!

Одні з них знали, що це діло Богдана Ранківського, інші були певні, що тільки він міг це зробити. Чиж йому першина? Ішов усюди, де висіла небезпека, де треба було рішучости, хисту й відваги.

Загал знав Богдана, як першого весельчака й першого танцюриста.

— Нема забави без Богдана!—було загальне пересвідчення.

Зате близькі товариші знали, що він і на небезпечне діло йде неначе на забаву. Ішов на непевне, як на стрічу з малознайомою дівчиною: трошки схвильований і веселий. Ліпш як прийшло

вже до самого діла, тоді заспокоювався і ділав розважно, обережно, рішучо. Ставав у пригоді воєнний досвід. Нераз у скруті говорив сам до себе:

— Не нароби «штемпу», Богдане! Тиж хорунжий Усусусів!

Богдан, між іншим, також був арештований. Кілька днів його допитували, конфронтували з різними людьми, одначе все промовляло на його користь. Кільканацять свідків згідно зізнали, що критичної ночі Богдан танцював на забаві в «Народнім Домі». Навіть поліцаї, що були там «ради порядку» пствердили, що справді так було. З одним із них навіть сварився за якусь дрібницю. Ніхто не запримітив цього, що Богдан бавився лише до півночі, міжтам, коли забава тягнулась до ранку. Ніхто не запримітив, за винятком Лідв М., молоденької гімназистки, що тільки на те й пішла на цю забаву, щоб бути близько нього.

Здавалось їй, що зноситься поза межі нашого світу, в якісь неземні, чарівні країни щастя, коли, оперта на його рамя, легко плила по салі. Чарував її, наче музикою, тихими словами, хоч говорив небагато. Ненадійно промовив якимсь таємничим голосом:

— Панно Лідо, а не забудьте, що ви сьогодні танцювали зі мною...

Трохи здивувалась, але ляна від щастя прошепотіла:

— Думаєте, що я моглаб забути, колиб навіть хотіла?..

А потім він пропав. Не попрощався, не сказав, куди йде. Аж тиждень після того Ліду поклакали на поліцію.

— Пані зна Богдана Ранковського?

— Знаю, — прошепотіла тривожно, не знаючи, що це має значити.

— Кеди го пані відзяла пораз остатні?

— На забаві в «Народнім Домі»...—згадала його останні слова—і все зараз стало їй ясне.

— Чи не мплі сен пані? Може то бил кто інни?

— Таж горячки не маю... Ранківський танцював зі мною всю ніч, а ранком віпровадив мене до дому.

Комісар довгим шпідлівським поглядом впився в її великі, щирі очі. Не похилила голови, не затремтіли вії.

Списав протокол.

— Дзенкує. Може пані одейсьць.

Тогож дня Богдан вийшов на волю.

.

Був один із тих днів, коли пізна осінь поневолі ще кориться силі минулого літа. Неоміливі проблески сонця золотили дороги, вкриті зівялим листям. Богдан сидів із Лідою на лавочці на Високім Замку.

Тримались за руки й дивились розміряно на гарну картину широко розкиненого в долині Львиного города.

— Глянь, як чудово, Богдане!—говорила тихо, пригортаючись до нього.—Як горить там на заході! Заливає полум'ям,—ні,—криє золотою парчею все місто! Подивись: ця стежка, вкрита зісохлими листками, деж килим золототканий!

— Гарно Лідочко. А ще краще тому, хто не сподівався швидко тієї краси побачити. Нічого, крім маленького шматочка пократкованого неба, не

бувби я тепер бачив, колиб не ти. Лідочко. Лише тобі завдячую...

— Бо ти мій гарний хлопчик, мій коханий лицар! Знаєш, Данку, я не можу зрозуміти тих дівчат, що люблять не-героїв. Як можна любити боягуза, що боїться своєї тіни, ховається за плечі других?!.. Фе! Я можу тільки героя любити!

Захоплення, подив, палка любов горіла в її великих, синіх очах.

— А скажи, Богдане: це ти був там цієї ночі? Ти наробив їм такого бешкету й нагнав стільки тривоги?

— Лиши вже для поліцаїв такі питання! Таж знаєш, Лідочко, що навіть цей, що йде на таку роботу, мусить як найшвидше про все забути...

— Ну вже не буду більше... Але я знаю, що ти там був. Богдане, як це чудово мусить бути! Висаджуєш міст, повстає паніка, за тобою женуться, ти тікаєш, відстрілюєшся... Ой, Данку, чому я не хлопець?!..

Пригорнув її міцно до себе і став палко цілувати її уста, очі, волосся...

II.

Дома Богдан застав батька. О. Ранківський, священик у далекому підгірському селі, з часопису дізнався, що Богдан арештований. негайно вибрався в дорогу, щоб на місці розвідати про цілу справу, і скільки змога, допомогти синові. Пішов просто на поліцію і тут відразу гора звалилась зі серця, коли дізнався, що Богдан уже на волі. Бігцем подався на Богданову квартиру. Тут одначе довелося йому трошки подождати. Щойно під вечір вернув. Богдан, як все, спокійний та веселий.

— Тату!

— Богдане, сину! Що з тобою діється?

Батько й син були як дві краплини води подібні один на одного. Той самий високий ріст, тіж правильні риси. Тільки в очах Богдана горіло завзяття, а з очей старого священика пробивалась доброта.

— Слава Богу, слава Богу, що так щасливо скінчилось. Ми з мамою були вчора в такім смертельнім страху... Непевний тепер час. Сьогодні живеш, а що принесе завтра,—те Бог знає...

— Нічого, тату,—все буде добре. Завтра хто зна, чи не принесе визволення, а хочби й як, то не буде гірше, як сьогодні. Так знаєте, до чого йде.

— Знаю, знаю, Богдане. Коби лиш повелось, коби лиш стільки найкращих одиниць не гинуло марно... Поїдемо сьогодні до дому, сину, мама му-сить тебе побачити. Якщо я сам верну, то хоч і скажу, що тобі нічого не грозить, то не повірить. Збирайся. Богдане, муши заспокоїти маму.

Радю згодився. Давно не був у рідній хаті. Тимбільше тепер, коли саме перекотився через новий вир, рад був поїхати, побачити добру матір, подихати хоч кілька годин спокоєм і безпекою, що віяла з кожного вугла старої понівської оселі.

З нею звязані були його найкращі спогади. Там дитиною купався в ласках матері, у нестощах батька, там бавився між старими деревами саду з молодшою двома роками сестрою. Там часто приїздили гості й тоді дім гомонів радістю та веселощами.

Так було до війни. П'ятьнацятьлітнім Богданом. січовим стрільцем, закрутила хуртовина, як блинкою, відірваною від стебла. Коли врешті, по

кількох літах, опинився знову у ріднім селі, ледви пізнав батьківську хату. Опустіла, наче монастир стояла серед гомінкого села. Якесь недобре прочуття заперло віддих молодому хорунжому. Зупинився перед входом, наслухував, чи не почує якого знайомого звука. Даремно. Не чути ні веселого співу сестри, ні голосних приказів матері, ні добродушного батькового сміху.

— Кудись поїхали, — подумав. — На дворі якась незнайома наймичка заганяла сухоребру корову до повітки.

— Куди єгомость поїхали? — считав уже трохи тривожно.

— А кудиж мали їхати, — є дома.

Увійшов. Перейшов дві порожні кімнати. Все було ніби по старому, але так, начеб тут люде не жили. У третій кімнаті побачив батька. Сидів при столі й читав.

— Хто там? — підвів голову на голос його ходи. — Богдане, це ти?! Ми не сподівалися уже тебе побачити! — Зі сльозами цілував його.

— Данку, Данку... ти наша одніока потіха й надія... на все воля божа... Ходиж до мам, нехай та бідна мама втішиться тобою...

Мама лежала у спальні, відки віяло запахом ліків. Із молодої жінки, якою лишив маму, остала лише скипка, тінь колишньої людини. Фізичний і духовний біль, терпіння змінили до неспознаки гарне ще недавно лице.

Богдан цілував її висохлі руки, пооране морщинами лице. Не міг погодитись з думкою, що це та сама мама, що її пам'ятає сперед п'ятих літ.

Від півтора року не вставала вже з ліжка: параліж відняв її половину тіла. Лікарі припису-

вали різні ліки, але самі говорили, що недуга буде поширюватись і ліки мають тільки опізнювати її поступ та злагоджувати біль. Зачалась мамна недуга ще від смерти сестрички Галюсі...

— Смерти? Галюсі?!

— Так. Галюся, весела щебетушка, що радісним голосом сповняла цілу хату,—спочила раніше від усіх. Бачиш Данку: новий пам'ятник на кладовищі... Ангел плаче над могилою. Над могилою Галюсі...

Поворот Богдана оживив трохи дім, додав батькові сили до життя. Тож поплило воно з того часу спокійне, дуже тихе хоч і зовсім невеселе. Матері здоров'я не вернуло. Цілі дні вона пересиджувала на своїм кріслі, занята читанням, або шиттям.

Богдан радо й по змозі часто навідувався до батьківської хати. Там відпочивав тілом і духом, набірався нових сил до неспокійного життя «птаха».

Радів тепер нагоді побачити рідну сторону. За кілька хвилин був готов до дороги.

Матері справді треба було побачити сина, щоб заспокоїтись після страшної вістки: вона весь час уявляла собі найжахливіші можливості. Знала добре, на що важиться її Данко. Може саме в цю хвилину його катують у поліційних казаматах... А може... коло закервавленого стовпа у Бригідках... Та ні! Бог не допустить! Вирве його з рук опришків... А коли...

Божеводіла з тривоги. Молилась і проклинала свою недугу, що не дозволяла їй самій летіти синові на поміч.

Знаючи з оповідання Богдана слідчі порядки, бажала вже тільки, щоб його відставили як най-

швидше з поліційної до судової тюрми та щоб справа пішла перед звичайний, а не перед наглий суд.

Про звільнення навіть не думала.

Тож у перший момент злякалася, бо думала, що бачить привид. коли Богдан увійшов із батьком. Розридалася з надмірної радості, коли припав до неї і радісно, по дитячому, став витатися.

III.

-- Щож далі буде? Зачнеться щось більшого? — питала пані Ранківська, коли Богдан розповів вже про свою останню пригоду.

Богдан не таїв нічого перед батьками. Говорив отверто про свою участь у підпольній акції, про діла інших «птахів» (не називаючи імен), про небезпеки та надії.

Батьки жили ідеями сина. Вірили як і він, що лише оружна боротьба може принести визволення. Знали, що для цього необхідні жертви й готові були все жертвувати для великої цілі: навіть життя самотнього сина.

— Воля не настане!—говорив Данко,—її треба «настати»!

А яким чином її «настати»? Очевидно, дорогою всенароднього повстання, при відповіднім використанні політичного положення. Та заки надійде догідна хвилина, треба сталити серця, розпалювати в них вогонь завзяття, любови до краю, ненависти до ворога й готовости до саможертви, треба підтримувати цю воєнну цісню, що не прогомонала до кінця за хвилями Збруча. Невільно дати заснути народові, хоч він стомлений по стільки боєвишах; бо коли засне спокійно, то у сні зрадливою гадю-

кою підповзе до нього підлість і в його зіве собі гніздо. З карком народу зростеться ярмо, до рук приростуть невольницькі кайдани. Привикне до них, мовляв, сам Бог велів йому в них жити і вмірати... Лишать простий люд, як все у скруті, його провідники. Вони перші побжать за панською ласкою й перші ради неї плювати муть на кров пролиту й на Велику Ідею...

Тож війна!

Війна невпинна, нерівна і страшна, бо ведена одиницями проти цілої держави. Але вона мусить бути! І ті одиниці мусять знайтись і мусять гинути! Це їхній обов'язок!

Колись, як двигнуть масу, і піде вона їх кривавими слідами торощити пута, коли понад тюремні мури зійде з пролітої крові червона заграва надії.—найдуться тоді охочі полководці й міністри й послы й дипломати, що все посвящать... для добра народу!

Але тепер треба одиниць! Людей, що вміють гинути собачою смертю лиш на те, щоб... гинути.

І гинуть.

Своєю кровю змивають підлість батьків. Ідуть тими шляхами не зважаючи на ніщо. Тюрма їх не лякає, смерті не бояться, бо кожний знає, що йде на смерть. Не спинює їх підлість тих, що радять покинути боротьбу й прохати ласки у ворога. Це їх болить, але не може зупинити їх у поході. Навпаки. вони мусять іти далі й гинути, щоб назва «підлий» не приросла до цілого народу.

Богдан був настільки щасливий, що принаймні серед своїх найблищих не мав ворогів святої Ідеї. Батько з резігнацією казав «так треба» й часто наводив слова з євангелія: «кажу вам. немає біль-

шої любови над ту. коли хто душу свою віддасть за друзів своїх». Мати, нещасна, зломана недугою, молоділа запалом сина й захоплювалась, як і він, посвятою і героїзмом «птахів».

Ці люде були незвичайним явищем серед свого оточення, а особливо серед священичої братії. Сусідні священики, що давніше добре жили з Ранківськими, перестали в них бувати, бо небезпечно приятелювати з людьми, що дихають такими революційними думками.

— Це варяти, ті Ранківські,—говорив найблищий сусід, о. Збродович.—Подитпніли на старість,.. Той їх Богданчик бавиться собі найліпше у Львові, а їх водить за ніс, як сам хоче...

— Ранківський—говорили інші—з хлопами за пан-брат, за тебе не бере, нарід розпускає...

— Як він може вижити? дивувалися. Бо господарством Ранківський теж не займався, а землю віддав на «спілку». Поправді спілка була таба, що «єгомость» діставав це, чого вже кому було багато. Інколи навіть жінка звертала йому увагу, що надто мало дбає про дочасні добра; але це не помогало.

— Пошто нам?—говорив.—Хіба ми свого не віджили? Чи заберемо на той світ? «Хліб наш насущний дай нам днесь...» А Богдан, коби здоров, сам роздобуде для себе.

Щось із тиждень був Богдан дома. Був би, може, залишився довше, але одного дня прийшло із почти письмо, адресоване до «Уряду Парохіяльного», в серединіж була друга коверта з адресою «для Богдана». Богданів товариш, Павло Черчак, писав, щоб Богдан як найшвидше вертав до Львова.

— Там кожна одиниця потрібна, кожна хвилина дорога...

Зі сльозами провозжали сина в дорогу.

IV.

Швидко летить життя неспокійного «птаха». Товкся по цілім краю, по закордоні, їздив, організував, перевозив матеріяли, був сам при важніших «саботажах»... Як вюн вихоплювався поліції. Переодягався, запускав бороду, зголював вуси, накладав окуляри...

Мав одначе щастя, бо ніколи не дійшли так близько, щоб пізнати його справжнє призвище, а тимсамим був сливе безпечний. Не потребував, покищо, скриватися; ходив отверто вулицями у своїх високих чоботах і сивій шапці, яку знав увесь Львів.

Часто бачили з ним Лідочку. Вона сливе молилась до свого героя. Тільки долі не могла простити, що створила її дівчиною і через те не може бути Богданові товаришем в його авантюричних виправах.

Але й так віддавала «птахам» чималі прислуги: переховувала їхні матеріяли, переносила, куди треба було. Переписку теж дуже зручно було спрямовувати на адресу молоді гiмназистки, що мешкала крім цього в дуже поважних і спокійних людей.

Не було, одначе, аж так добре, щоб Богдана вважати зовсім невинним, веселим танцюристом. Поліція чула нюхом, яку роль він грає в організації, підозривала, що велика частина роботи спочиває в його руках та на його голові,—але не мала ніяких річевих доказів.

Разураз переводили в нього трус, арештували, списували протоколи, але кінець-кінців—усе мусіли випустити, нічого не найшовши.

— Має щастя бестія! — говорили «птахи» й вислали Богдана на найбільш небезпечні виправи, давали найтящі доручення.

Часто їздив у двійню зі сотником Черчаком, приятелем із війська.

Брате,—говорив Черчак,—колиб нас таких було не два, а дві сотні!..

— Гей, Павле! Тоді вже давно не булоб для нас тут роботи. Требаб їхати хіба яким Ріфенцем, або якому чортові помогати визволятись!

— Високо скінчимо, Богдане!..

Віз одного разу із закордону дві обємисті пачки. Екразит. Щасливо перенесли товариші через зелену границю. Дві, зовсім невинні назверх валізи опинились на полиці вагону, а Богдан дрімав у куточку.

Та видко щось пронюхали представники влади, чи може дістали яке звідомлення. На одній стації, вже недалеко Львова, обступили поїзд. Стали легітимувати, трусити клунки подорожних. Дійшли до Богдана. Не дрогнув у нього ні один мяз, не моргнуло око.

— Легітимація!

— Прошу...—подав легітимацію студента данцігської технічної школи.

— Куди їдете?

— До дому.—Назвав якесь далеке, покутське село, що згоджувалось з місцевістю, поданою в легітимації.

— Ваші клунки?

— Не маю.

Вилегітимували інших подорожних. До двох валіз не було власника.

— Це ваші клаунки, пане!—рішучо промовив комісар.

— Мої? Якщо в них є що вартісного, то можуть бути й мої...

Розбили замки, наїшли пачки екразиту.

Блещнули радістю очі комісара.

— Це не ваше?

— Оцей пісок? Чи цемент? Мені на чорта цього!

— Га-га! Знаємо таких пташків! Ви арештовані, пане! Як Ваше прізвище?

--- Там написано.

— Не грайте краще комедії. Це фальшивий паспорт! Зрештою, у Львові все вясниться.

— Так, аж у Львові. Може там є хто мудріший від вас, тут я не маю з ким говорити. Шкода кожного слова...—Богдан із погордою відвернувся і байдуже дивився в темряву крізь вікно.

Поїзд їхав уже далі в напрямку Львова. На дворі царювала темна ніч. Біля Богдана комісар, агент і двох поліцаїв. Подорожні, початково схвилювані ненадійним трусом, зчасом заспокоїлись: одні спали, інші дрімали по кутах. Проїхали кілька стацій. Нараз Богдан підвівся.

— Куди?—стримав його комісар.

— Чи й до клозету не вільно вийти?

--- Самому ні.—Післав з Богданом одного поліцая. Цей залишився на коридорику. Богдан заціпив двері. Легенько, без найменшого стуку спустив вікно. Поїзд гнав усею силою пари. Густа темрява, дощ.

— Раз мати родила... Ліпше під колесами, як під стовпом...

В однім моменті був на вікні, пересунувся крізь вузку раму... Скотився насипом униз. А там корчі, діс...

Поліцай дожидав під дверима, наслухував. Вже йому задовго було.

— Панє, пан єще 'длуго?

Мовчанка. Рівномірно тарахкотіли колеса. Йнах схопив за горло поліцай. Стукає кулаками в двері, кричить: Панє! Панє!

Надбіг комісар, агєнт. Бліде перелякане лице поліціянта сказало їм, що сталось. Отворили двері: «слід застиг за Богданом.

— Стерво!..—зашипів комісар. Невідомо, до Богдана чи до поліціянта.

Поїзд свистів, наближався до Львова.

А Богдан теж наближався до Львова. Тільки такими дорогами, де його ніхто не сподівався. Знав знаменито околиці міста, всі дороги, всі стежки. Позбувся свого мокрого, заболоченого одягу, став знову Богданом Ранківським, звісним гулякою, весельчаком.

За кілька днів був арештований разом з усіма, що були схожі на невідомого «бандита», якого опис подав безталанний комісар.

Почалась звичайна слідча процедура. Зпершу чемний допит, відтак погрози, опися промовтлювання до амбіції, до розуму, врешті підступи тортури.

Знав, що так має бути й не тратив рівноваги. Сміявся всім у вічі, глузував із комісара, який на конфронтації заявив, що це той смий, що у поїзді.

— Пане комісар, шукайте вітру в полі, а не чіпайтеся спокійних людей. Ніхто тому не винен, що ви такий нездара й випустили опришка з рук. Напасть на невинних людей не верне вам вашої репутації

— Ве пан, пан мі сен подоба!—сказав раз йому комісар, що вів слідство.—Я пересвідчений, що це ваша справа. І не лише це... Інший на вашім місці вже давно поїхав би, знаєте де?—На «Гімелькомандо»! Але ви...—Замовк, бо не хотів сказати, що й з цієї халепи вийде либонь чистий.—Ви мені подобаетесь. Таких людей нам треба.

— Як це? Кому треба? Польщі чи вам?

— Ну, і мені й державі. Таких як ви—наших.

— А так, то розумію.

— Розумієте? Пане Ранківський! Може ви справді схочете мене зрозуміти. Ви маєте будучину перед собою. Маєте хист, голову на карку. Можете зробити в житті чудову кар'єру. А між-тім, ви що?—Матурист із воєнною матурою, студент тайного університету, за який вам ніхто сотика не дасть... Ангажуетесь на всі боки... Кілько ви вже разів тут сиділи? Пять? — Ну, нічого... А знаєте, чим це скінчиться? Ні? То я вам скажу. Стови у Бригідках. Це ще кращий вихід. А другий: п'ятнадцять літ у Свєнтім Кржижу. Там гриб, вогкість, ціла тюрма збудована з заразків сухіт. Там навіть чотири роки ніхто не видержить. Але ви молодий, здоровий. Може витримаєте пять. Це ранше, чи пізніше. Так...

Богдан слухав на вид байдуже, але, як звсіде, папружував увагу, намагаючись збагнути,

кудою цей лис прямує: чи нема тут якої ключки на нього.

— Це ваша доля, пане Ранківський. Коли вам самим себе не шкода, то мені вас щиро жалі. Така людина... Кажете—жертва для своєї нації? Ілюзія! Обман! Нічого, найменшої користі не осягне ваша нація. Навпаки, занапащуючи себе, ви своїй нації робите шкоду.

— Чого цей хоче від мене? Чого так розплакався наді мною?—думав Богдан.

— Таких людей, як ви, нам треба. Дуже треба. Розуміється, запевнюємо вигідне життя... У будучині гарне становище... Питаєте на що? (хоч Богдан зовсім ні про що не питав). Ні за що! От час до часу якесь слово. Маленька інформація. Ваші сліпо вам вірять. Ви можете з ними зробити, що схочете.

Не договорив. Богданові кров ударила до голови. Схопився з крісла і плюнув комісареві в лице.

Цей либонь сподівався такого кінця своїй бесіді, бо в пору відхилився.

Поліціянт відвів Богдана до його келії.

Справа тягнулась далі. Були підозріння, та доказів не було. Діло перейшло до суду. Почались довгі місяці судового слідства.

V.

Воля!

Чи зрозуміє це чарівне слово той, хто ніколи не був її позбавлений?

Богдан опинився на волі. Як оп'янілий, не в силі був устояти на ногах, коли вийшов на вулицю. П'яний волею, охоплений гамором, рухом, пробивався вулицями. Падав дощ, холодний вихор

котив дорогами жовті листки. З похнюпленими головами сніжили в різних напрямках. люде. Кляли, що в такий день гріх і собаку на двір виганяти.

Та в Богдановій душі цвіла весна, шуміла радість. Вітер, що іншим запирав віддих, його навівав енергією. Крила чув за плечима.

— Не зломил мене тюрма! Ще почують не раз. що значить Богдан Ранківський!

Задзвонив до мешкання Лідочки.

— Данку! Ти?—Безкрая радість у очах. Безліч радісних слів рветься на привітання. Завмірають на устах від надміру щастя. Струнке дівоче тіло мліє в міцнім обіймі Богдана.

— Данку... Данку... Коханий!..—шепочуть губи. У них впиваються уста Богдана.

Нараз Ліда здригалася. Наче пригадала щось. В очах тривога, невпловний біль. Визволяється з Богданових обіймів.

— Богдане!..—рознука в голосі.—Богдане! Ід мерщій домів!

Лідочка починає невтишню ридати. Пробує заспокоїти її. Надаремне. Ридання розриває її груди, із уст рветься поміж риданням:

— Ідь!... ідь зараз до дому...

Тривога схоплює і його. Здається зрозумів. Сталось дома якесь нещастя. Тисне руку Ліди що сили і кричить:

— Кажи! Мама? Кажи!

— Помер твій тато... А мама...

— Кажи, що мама?

— Дуже нещасна. На ласці...

Покинув Лідочку у сльозах. Помчав на залізницю.

IV.

Батько помер вже два місяці тому.

Парохію обняв новий священик. Численна родина наповнила гамором увесь дім. Одну маленьку кімнату залишили вдові. Правно, мала тут мешкати рік після смерти чоловіка, поки не найде собі пристановища.

Найде пристановище? Де? Яке? Хто потребує немічної каліки, що не годна рушитись, якій усе треба подати готове, ніжно люблячою рукою?

Покищо заопікувалась нею рідня нового пароха. З конечности, бо що люде сказалиб... Послали служницю, щоб позамітала та перестелила ліжку. Часом і сама їмость зайшла, перекинулася кількома словами, помилосердилася над нещасною долею та пригадала, яку жертву вони приносять, що нею, нещасною калікою опікуються.

— Добре, що ви врешті при хали, пане Ранківський — зрадів Богданом новий панотець. — Я хотівби поговорити з вами про вашу маму... — Довгий вступ про тяжке матеріяльне положення, про велику кількість дітей, про свою велику жертву, врешті несміливо:—можеб десь при родині... Подумайте... я не відказуюсь, борони Боже, зрештою, правно належиться... Але, щоб вашій мамі ліпше...

— Не турбуйтеся, отче. Моя мама нікому завадою не буде. Я заберу маму зі собою. Дякую за всі труди й посвяту.

— Богдане! Деж ти мене забереши? Я каліка,— ти сам не будеш мати тепер з чого жити...

— Все буде добре. Я дістану посаду. Маю знайомих, допоможуть. Посаду дістану зовсім легко

Щоб здобути на початок грошей, попродав

усі зайві речі та все, що остало ще з давного невеликого господарства. Наймив у Львові кімнатку, згодив жінку до обслуги недужої та спровадив матір.

— Нехай зім шматок сухаря раз на тиждень, а не дам мамі відчувати ласки подлих кар'єровців! Буду каміння товкти на дорозі, а не дозволю, щоб мама терпіла в чім небудь недостатки...

Від першого дня став обігати всі українські установи, шукати посади. Думав, що це буде легко... Лише представиться, як приймуть його з отвертими руками. Привик до цього, що оточення, в яким обертався, вважало його небуденною людиною, героєм. Втаємничені розповідали один одному легенди про нього. Його відвага, очайдушність була предметом подиву для товаришів, зітхань та мрій для панночок. Як завидували Лідочці її героя!..

Важив увесь час життям. Забув себе, всеціло посвятився ідеї. Був поруч Черчака найвизначнішим поміж «птахами». Нічого ніколи не домогався від суспільности, а цілого себе приносив їй у жертву. А тепер ішло про таку марничку: якусь дрібненьку посаду, щоб вистало на оплачення вбогої кімнатки й прожитку для недужої матері! Нічого легшого, як таку посаду дістати.

Не зразився, коли у двох-трьох інституціях відправили його з нічим. «Нема місця» — ну, це ж дуже природне. Але стала його огортати розпука, коли обіг увесь Львів і від усіх директорів, голов, радників дістав таку саму, більш або менш чемну відмову...

— Нема місця...

— Не маєте кваліфікацій...

— Може пізніше...

— Дуже прикро, але...

Спершу робив добру міну й відходив спокійно, вірячи, що коли не тут, то там. Відтак став просити, благодіяти порятунку, зясовував своє безвихідне положення...

— Так, справді, дуже сумно... але щож робити...

— Або: «це не від мене залежить... буде засідання, прийдіть за тиждень».

Приходив удруге, втретє й десяте...

Гроші дуже скоро вичерпались. На ніяку посаду не було навіть виглядів. Мав кілька лекцій але це вистарчало на заплачення тільки кімнати.

Був у розпуці. Але мати не знала нічого. Говорив їй, що має добру посаду при кооперації, сподіється підвишки платні. Морився голодом, щоб мати мала обід і не дізналась про його брехню.

Бігаючи цілий день по лекціях, залишив зовсім підпольну роботу. З Лідочкою теж мало стрічався. І їй не хотів говорити про своє критичне положення.

З якогось приводу розпочались арештування. Брала всіх, хто під руку попався. Богдан зі своєю славою небезпечного «вивротовци» був поміж першими.

Знав, що з хвилиною його арештування матір жеде неминуча загибель.

Втратив свою рівновагу. Відштовхнув агента, став змагатись з поліціантами, кричати.

— Чого хочете від мене? Я нічого не знаю! Моя мати хора, мушу працювати для неї... Геть від мене!..

Одоліли його силою і скованого привели в тюрму.

Божеволів із розпуки, бо не бачив ніякого виходу.

— Мама згине з голоду... Наймичка покине, бо вже й так за місяць не дістала плати. А я тут, за решіткою...

Кидався як божевільний по келії, кусав до крові пальці. Написав до комітету допомоги, щоб харчі призначені для нього, відсилали матері. На переслуханні в одно кричав:

— Я нічого не знаю! Пустіть мене! Моя мати каліка, гине з голоду...

— Пустимо. Але мусите перше сказати нам щось про цю справу. Правда, що Н. Н. там був?— Скажіть, бо інакше не підете відси так швидко..

— Не знаю, нічого не знаю,—говорив із жалем. Не віриш.

— Трудно. Коли ви не знаєте, то ми не можемо...

Місяць проминув за решіткою.

Землі не чув під собою, коли гнав до дому, випущений нарешті. Розбивав людей по дорозі, гнав не звертаючи уваги ні на що.

— Данку!--долетів його відкілясь знайомий голос. Голос, що вчувався йому безупину цілий місяць, голос повний терпіння, горя, виснаження—голос матері...

Прошиб його як електрична струя. Обернувся: матері не було. Якась жебрачка, що її перше зовсім не за примітив, лежала на візку під стіною кам'яниці та простягала руку до прохожих.

— Данку!--добувся той самий голос—із уст жебрачки. Це була вона
.

— А бачите! Не треба було так «шарпатися». Вже давно ви повинні були до нас зголоситись,— говорив комісар, що перший колись предложив Богданові стати провокатором.— Ви не хотіли, вірили в ідеали, посвячувались ніби для добра свого народу, а тепер бачите... Бачите, як вам той нарід відплатився. Ви сиділи за нього в криміналі, а вашу матір вивозили на вулицю жебрати...

Серце кричало, сором палив обличчя, але іншої дороги не бачив.

Богдан дістав наперед невеличку суму грошей і мав наново розпочати працю в підпольній організації та про все сповіщати поліцію

Тривога налягла на місто. Арештують. Кілька десятків молоді сидить у грізних казаматах на вулиці Яховича. Там і Ліда.

І Богдан сидів та, на диво, по трьох днях вийшов на волю. Далеко менше винним загрожував наглий суд.

— Має щастя,—говорили про нього.

Страшне підозріння кільчило в деяких головах, але ті старались убити в зародку таку думку.

— Це неможливо, немислиме... Кому ж тоді вірити? Коли зрадник Богдан, то що думати про інших?!

— Ні, ні! Має тільки шалене щастя і велику практику,—знає як викрутитися...

Богдан сидить у мешканні матері. Привітлива, тепла кімнатка. Мати—каліка сидить у своїм вигіднім кріслі. Щасливо дивиться на кохану дитину.

Так перелякалась, коли його арештували... Але Бог ласкав, вернув його до неї.

Лиш чогось Богдан тепер сумний став. Блукає цілимү днями Бог зна куди. Дома не обізветься словом.

— Богдане, що тяжить тобі на серці? Маєш якусь грижу... Скажи мамі.

— Нічого, мамо.

— Може в службі які неприємности?

— Ні, з мене вдоволені, обіцяли підвищити платню.

Мовчанка.

Нараз груди Богдана розриває довго давлене, страшне, розпучливе ридання.

— Мамо! Я не можу так довше... Мамо!..

Кидається на коліна перед матірю, вкриває цілунками її руки.

Перелякана гладить його шовкове волосся, тулить до грудей кохану голову сина, намагається зрозуміти його тяжке горе...

Та в мить Богдан підводиться різко, відступає на крок. У руці револьвер.

Цівка до серця матері... Ціла серія вистрілів.

Немічне тіло скочується на долівку. Довкола росте швидко велика червона калюжа.

Припав до тіла. Цілує руки, лице...

— Мамо! Мамо прости мені

Стук у двері. Добуваються люде. Двері тріщать, подаються...

Богдан підвівся, підняв з колюжі опущений револьвер. Собі в уста закервавлену цівку...

Один, одніський вистріл.

Коли впали двері, труп Богдана лежав поруч трупа матері. Його горяча кров текла широкою

струєю і зливалась з кровю матері в одну вели-
тенську

Кількох товаришів ішло за домовинами. Бай-
духе дивились на похід прохожі та стійкові полі-
ціянти.

А на вулиці Баторія наглий суд судив вида-
них Богданом «птахів».

.

Р о з м о в а.

— То ви політичний . . . — сказав із якимсь спочуванням у голосі.

— Політичний . . . — повторив іще раз і похитав головою. — Пізнав я вже не одного політичного. Надивився на них . . . Я звичайний злодій і на політиці не розуміюсь. Може тому я вас політичних не можу зрозуміти. Чого ви хочете? За що тут у в'язниці сидите? Я знаю за що сиджу: я краду, бо хочу жити: як не поведеться—сиджу. А ви? Ви кажете: цілий нарід хоче жити . . . Я цього не розумію . . . Де той нарід? Я ходжу поміж людьми, що живуть одні ліпше, другі гірше, але цього „народу“ — не бачу.

Старий злодій закашлявся сильно. Лице налялося кровю і ціле хирляве, хворе тіло здригалось. По хвилині зачав наново:

— Недовго мені. Та це мені байка: вже пятьдесят дотяг. А от таким, як ви . . . Дивлюся на вас та нагадується мені один. Таксамо політичний і такий молодий, як ви. Якось то він називався . . . Яремійчук, здається. Він був зі мною в домі для невилічимих. Мені полекшало й я вийшов відтам, щоб іще раз зайти до криміналу, а звідти назад до невилічимих. От тоді він помер при мені. Сам був на світі. До вас приїзджають, присилають вам щось, пишуть листи, а він нікого не мав. Я не знаю, чому. Батько, мати померли—

але думаю, що десь мусіли бути якісь товариші, якісь також політики. Але він помер сам. у мене на руках . . .

— . . . Дуже гідний був чоловік. Учений . . . Усе мені вияснював. І як люде живуть на світі і як давно жили й як той світ збудований . . . Тільки останніми часами не міг багато говорити. Мав він скрипку і це був його найбільший приятель. Тільки сиди вже й до скрипки не мав. Я старий чоловік і злодій (кажуть, що це вже найгірше), а мені нераз сльоза капнула, коли дивився на цього чоловіка, — ні, на ту хвору дитину зі скрипкою . . .

Приступ кашлю удруге перервав старому оповідання.

- - Таксамо він кашляв — промовив урешті— видно й мені вже недовго. А думаєте він пожалувався коли, сказав хоч, що йому жаль вмірати? Ніколи слова не промовив про це. Я питався його раз, за що він властиво гине. А він відповів . . . от так як ви сказали! «на те, щоб жив мій нарід», Я йому нічого не сказав — але вам скажу, що думаю: нема того народу, а коли є, то він не варта, щоб за нього такі люде гинули. То не нарід, але свині! Там умірав того самого дня один, такий собі, злодій . . . Не мав нікого на світі, тільки якогось товариша, що з ним ходив красти. То цей товариш в останній день приніс йому півкварти горівки. А тамтой бідний, згас мені на руках

— Чого це сьогодні такий гамір на вулиці!?— спитав хтось.

Наша келія виходила вікнами на тюремне подвір'я, а з вулиці чути було лише дзвінки тран-

ваїв та автомобільні сигнали. Сьогодні там діялось щось надзвичайне. Вереск і крики продирались аж сюди, до нас, крізь півтораметрові мури.

— Не знаєте? Там сьогодні розправа Штайгера.

— Ага!

Всім стало ясно. Ніхто не питав більше.

— За нарід!... Той жидок, що його сьогодні судять, і не думав про нарід і взагалі ні про що не думав і нічого не робив — а його нарід прийшов за нього впімнутись... А за що ви сидите — я не знаю.

— Але я це знаю: на те, щоб мій нарід став також народом. Він стане ним і тоді — прийде на наші могили.

— Гм!... Може. Ви вчені... Ви краще знаєте. Я на політиці не розуміюсь.

Засуджений.

Я бачив його один момент..

Крикнув хтось: »іде!» і ми посхоплювались-та повисли на решітці тісного тюремного вікна.

Невеличка постать, сірий одяг, чорне, буйне волосся і крейдяно-бліде лице мигнуло переді мною. Попереду ключник, позаду жандарм.

Серце в кожного з нас валило молотом, кожний мяз тремтів.

Так отце він... Злочинець, що має впасти невдовзі з розторощеним черепом... Герой, що не завагався віддати життя за свою ідею... Дитина, що за нею мати товче головою об тюремну браму...

Ішов рівною ходю, тільки голову схилив чомусь у долину. Разило його сонце? Чи шукав своєї могили? Лице у нього було бліде та страшно-своїм спокоем. У нас рвалися нерви, й кожне серце линуло до нього. Нам бажалося щось сказати йому, кликнути слово розради, дати йому відчутти, що він не сам, що гине серед товаришів... своїх.

Але ніхто не найшов слова. Нас онімив його спокій. Він був сильніший за нас усіх. Здавалось, колиб побачив нас, всміхнувсяби здивовано на наш стривожений, ніяковий вид і сказав!

— Заспокойтеся! Все в порядку. Все йде так як має йти.

Бліде обличчя й наїжений штик давно пропали за вуглом а ми все чепіди на вікні впляливши чоло в решітку. Куди його повели? Переслухання? Конфронтація? Побачення з рідними?

Прийшов ключник і зігнав нас з вікна. . . .

Вечером стало відомо: наглий суд засудив його на смерть. Ростріл завтра.

Вечером, коли продзвонив дзвінок на спочинок і тюрма стихла, продер тишу ненадійний оклик:

— Слава борцеві!

А з усіх вікон відгомоном:

— Сла-а-ва!!

Остання почесь лицареві, останній привіт від товаришів...

Ніхто не міг спати. І він мабуть не спав. Здавалося, стояв перед намп з блідим, тихим лицем...

Тиша. Ніч. Безсердечний годинник на Бернардинськiм костелі відзвонює безупину свої години... Кожний удар—крок ближче до могили... А здалека—доходить голос пригнненої ходи.

Він ходить по своїй самотній келії... чи проходиться ключник?

Мій товариш устав і підійшов до стола. Засвітив свічку і став щось швидко-швидко писати. Я дивився довго на нього, врешті встав і тихо підходжу. Через плече бачу—дрібні рядки вірша. Палкі слова захоплення, а далі тихе прощання з ним... Памятаю останні слова:

«Працай! Імя Твоє від нині
Стало для нас символом бою...
В людства оновленій годині
Слава і честь Тобі, Герою!...

• • • • •
Мрячний досвіток збудив нас стуком зап'ятків, брязкотом поліцайських шабель та розмовою півголосом на коридорі. За хвилину на долі застукотіли копита, заторохкотіли колеса...

Повезли.

Нерівна боротьба взяла свою жертву.

З м і с т.

	стор.
1. Десятник Винар	3
2. Козак Мамай	14
3. Паничі	25
4. Божевільний ,	32
5. Червоні півні	41
6. Провокатор	49
7. Розмова	74
8. Засуджений	77

